

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI MĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	15
'Aho	Tu'apulelulu, 11 Sune 2020

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

'Eiki Tokoni Palēmia, Lao & Pilisone

Hon. Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e
Tānaki Pa'anga Hu Mai

Hon. Tevita Lavemaau

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Sāmiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi

Lord Nuku

'Eiki Minisitā Toutai & Ngoue

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &
Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

'Akosita Lavulavu

'Eiki Minisitā Mo'ui

Palōfesa 'Amelia Tu'ipulotu

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Siaosi Sovaleni

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

Vātau Hui

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'i'āfitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Siaosi Pōhiva

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Sēmisi Sika

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Māteni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Sēmisi Fakahau

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Penisimani Fifita

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Dr. Saia Piukala

FALE ALEA ‘O TONGA
‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 15/2020 FAKATAHA

‘A E FALE ALEA ‘O TONGA

‘Aho: Tu’apulelulu 11 ‘o Sune, 2020

Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me’a ‘a e ‘Eiki Sea
Fika 04	:	Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakapa’angá mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa’anga ‘a e Pule’angá (Fekau’aki mo e Palani Fakaangaanga Fakata’u ‘a e ‘Atita Seniale ki he 2020/2021)
Fika 05	:	<p>KOMITI KAKATO:</p> <p>5.1 Lao Ke Fakahu Atu ‘a e Pa’anga Ki he Ngaahi Ngaue ‘a e Pule’anga 2020/2021 –Lao Fika 5/2020</p> <ul style="list-style-type: none"> • Polokalama Patiseti ‘a e Pule’anga ki he Ta’u Fakapa’anga Ngata ki he ‘aho 30 Sune 2021 • Fakamatala Patiseti 2020/2021 • Palani Ngaue ‘a e Ngaahi Potungaue Fakapule’anga 2020/2021 – 2022/2023 <p>5.2 Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Ngoue mo e Toutai</p> <p>5.3 Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakasosiale</p>
Fika 06	:	Ngaahi Me’a Makehe
Fika 07	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	6
Lotu	6
Ui ‘a e Fale	6
Poaki.....	6
Me’a ‘Eiki Sea.....	6
Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Tu’uma’u Ngaahi Me’a Fakapa’anga & Fakamatala Pa’anga Pule’anga.....	7
Fakama’ala’ala he Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Pa’anga Fale Alea.....	7
Pāloti’i ‘o tali Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Pa’anga e Fale Alea	8
Me’a Sea	8
Fakahā Tongatapu 2 ‘ikai ha taumu’a ke tautoloi alea’i Patiseti.....	10
Tokanga ki he tokoni Pule’anga ke fakaivia kakai ki he tu’u atu ki he lele lōloa.....	10
Kole fakama’ala’ala fekau’aki mo e me’a Minisita Pa’anga ‘i ai tokoni 1 mano ki he polisi fakakolo	13
Tali Pule’anga ki he tokanga Tongatapu 2 ki he pa’anga ke tali teke’i ‘aki nunu’a <i>COVID-19</i>	14
Fakahā Pule’anga tonu pē nau ‘Esitimeti mei he pa’anga tokoni mei muli	14
Fakama’ala’ala he \$1 mano ke tokoni ki he kau polisi	14
Fehu’ia toenga pa’anga na’e tukumai mei he Pule’anga kuohili ki he Pule’anga lolotonga.	15
Tali Pule’anga ki he fehu’ia pa’anga na’e toe mai mei he Pule’anga motu’a	15
Fokotu’u fakakaukau ki ha founga faingofua hulu’i ai lahi tokoni mei muli makehe mei he pa’anga tokoni fakalalakaka	15
Tali lelei Pule’anga fokotu’u fakakaukau ki he teuteu Patiseti ki he 21/22	16
Fokotu’u ke ‘oange faingamalie tatau ki he kakai ‘a ia ‘oku ‘inasi ai kau ngāue fakapule’anga.....	16
Tokanga ki he ngali tukuaki’i Tēpile kau Fakafofonga ki he mo’ua nō hono tuku Nuku’alofa	17
Fokotu’u pea poupou’i ke tali Vouti Potungāue Pa’anga.....	20
Vouti fika 9 – Potungāue Pa’anga Hū Mai & Tute	20
Fakama’ala’ala he Vouti fika 9	20
Fuofua taimi he ta’u ‘e nima ke holo ivi tākaki tukuhau e Potungāue koe’uhi ko e <i>COVID 22</i>	

Lahi ngaahi Lao ke fakahū mai ki Fale Alea kau Lao ki he mahu'inga lekooti ngāue fakatauhitohi	22
Tokoni fakame'angāue mei Siaina ki hono sivi ngaahi uta koniteina	23
Me'angāue faka'ilekitulōnika tokoni 'a Nu'usila mo 'Asitelelia ke sivi ngaahi uta	23
Fakama'ala'ala he Patiseti e Potungāue Tānaki Pa'anga Hū Mai	24
Vahea 1 kilu ke tokoni faka'ai'ai kakai e fonua ki ha ngaahi fakamatala 'e tokoni hono tau'i faito'o konatapu	25
Mahu'inga fakapa'anga tukuhau kuo faka'ata he Pule'anga he ngaahi 'uhinga kehekehe ...	25
Tukuhau tānaki mei he tapaka	26
Tukuhau ki he me'alele	28
Fokotu'utu'u Pule'anga kamata 'i Siulai 'ikai tali hu mai me'alele motu'a ange he ta'u 'e	15
.....	28
Holoki Pule'anga hono tukuhau'i me'alele	28
Kau ngaahi koloa felāve'i mo e mo'ui he faka'atā mei he tukuhau	29
Koloa sipi 'e a'u 'aho 1 Siulai 'ikai to e tali ke hū mai ki he fonua	29
Fehu'ia ngaahi vouti 'oku 0 pē he Patiseti e potungāue	30
Liliu 'o Fale Alea	32
Kole ke toloi FaleAlea ki he Mōnite kaha'u ko e fakataha Kapineti e Pule'anga	32
Poupou ki he kole 'a e Pule'anga ke toloi e Fale Alea	32
Toloi Fale Alea ki he Mōnite kaha'u	33
Kelesi	33
Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea	34

Fale Alea ‘o Tonga

'Aho: Tu'apulelulu 11 'o Sune, 2020.

Taimi: 1000-1005

Sātini Le'o : Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Aleá (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea : Kole atu Hou'eiki mou hiva mai e lotu 'a e 'Eiki.

Lotu

(Ne kau kotoa Hou'eiki Mēmipá hono hiva'i e Lotu 'a e 'Eiki)

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalaké ke ui e Hou'eiki Mēmipá.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile : Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, tapu mo e 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Minisitā Kapineti. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga Hou'eiki Nōpele 'Ene 'Afió, kae'uma'ā 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e kakaí, kae 'atā ke fakahoko hono ui e Falé ki he 'ahó ni, ko e 'Aho Tu'apulelulu 11 'o Sune, 2020.

(Na'e lele heni 'a e taliui e Hou'eiki Memipa)

<008>

Taimi: 1005-1010

(Hoko atu Tali Ui)

Kalake Tēpile: Sea to e fakaongo mu'a. 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana. Sea ngata'anga e taliuí.

Poaki

Ko e poaki 'oku kei hoko atu pē poaki 'a e 'Eiki Tokoni Palēmia, Vaha'i pea mo Fusitu'a 'uhī he 'oku na kei tukuvakā pē 'i tu'apule'anga. 'Eiki Mēmipa 'e taha 'oku 'ikai tali hono ui 'oku 'i ai e tui 'oku ne me'a tōmui mai pē. Mālō 'Eiki Sea.

Me'a 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Fakatapu ki he 'Afió 'a e Tolu Taha'i 'Otuā 'i hotau lotolotonga. Tapu pea mo e Hau 'o e 'Otu Tongá, Tama Tu'i Tupou VI. Tapu pea mo e Ta'ahine Kuini Nanasipau'u. Tapu pea mo e 'Eiki Palēmia kae'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti. Tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e kau Nōpele. Tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí. Mālō ho'omou laumālie lelei he pongipongi ni Hou'eiki. Hangē pē ko e 'asenita 'oku mou me'a atu ki ai he

pongipongi ni. Fika 4 'etau 'Asenita ko e Līpooti Fika 1/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Faka-Pa'anga mo e Ngāue Fakamatala faka-Pa'anga 'a e Pule'anga. 'Oku fekau'aki e līpooti ko eni mo e Palani Fakaangaanga Fakata'u 'a e 'Atita Senialé ki he Ta'u faka-Pa'anga 2020 ki he 21 'a ia 'oku felāve'i ia pea mo e Vouti 'a e 'Atita Seniale 'oku lolotonga 'i he Kōmiti Kakatō. Kole atu ki he Kalaké kātaki 'o lau mai 'a e tohi fakahū mei he Kōmiti Pa'anga.

Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Tu'uma'u Ngaahi Me'a Fakapa'anga & Fakamatala Pa'anga Pule'anga

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Sea. 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa Kakato 'o e Fale Alea kae 'atā ke fakahoko 'a hono lau 'a e Līpooti Fika 1 'o e 2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a faka-Pa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga.

'Aho 9 'o Sune 2020

Lord Fakafanua,
'Eiki Sea, Fale Fale Alea 'o Tonga
NUKU'ALOFA.

'Eiki Sea,

'Oku ou fakahū atu ki he Feitu'u na 'a e Līpooti Fika 1, 2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a faka-Pa'anga mo e Ngaahi Fakamatala fakapa'anga 'a e Pule'anga ke me'a ki ai 'a e Feitu'u na mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga.

Faka'apa'apa atu,

*Hon. Sēmisi Kioa Lafu Sika
(Sea Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a faka-Pa'anga mo e Ngaahi Fakamatala faka-Pa'anga
'a e Pule'anga)*

'Eiki Sea: Mālō, kole atu ki he Sea 'o e Kōmiti Pa'angá, Tongatapu 2 kātaki 'o līpooti mai ki he Fale.

Fakama'ala'ala he Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Pa'anga Fale Alea

Sēmisi Sika: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea kae pehē foki ki he toenga 'o e Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé kae fakahoko atu e līpooti mo e ola e ngāue 'a e Kōmiti Pa'angá 'o fekau'aki pea mo e Līpooti Fika 1 ko ia kuo tuku mai ki he kōmiti ke fakahoko e fatongia. Pea ko e Līpooti Fika 1 eni 'a e Kōmiti Pa'anga 'oku fakahoko atu Sea. Kuo lava 'a e ngāue 'a e kōmiti fekau'aki pea mo e Palani Fakaangaanga faka-Ta'u 'a e 'Atita Senialé ki he Ta'u faka-Pa'anga 2020/2021. Pea 'oku fakamālō'ia ai pē he ngaahi ngāue kotoa pē 'oku fakahoko he 'Atita Senialé pea pehē ki he'ene kau ngāue. Sea na'e 'ikai ke 'i ai ha ngaahi tānaki ki he palani 'o hangē ko ia na'e 'uhinga ai hono fakahū mai ko e taumu'a foki 'o e palani ke 'oange ha ngaahi tānaki mei he Hou'eiki Mēmipa pea toki fakahū mai 'a e palani ...

Taimi: 1010-1015

Sēmisi Sika: ... ta'ú 'o fakatatau pea mo e Laó. Ko ia kapau 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha tānaki ki he palani ko ení Sea 'oku fokotu'u atu kae toki fai e fakamā'opo'opo 'a e 'Atitá mo e kau ngāué 'o toki 'omai 'a e līpooti fainoló 'a e līpooti totonú 'i he hili 'a e ngaahi ngāue ko eni 'a e Falé ki he Patisetí mo e fokotu'utu'u 'o fakatatau mo e fokotu'utu'u 'a e Pule'angá pea toki fakahoko mai 'a e līpootí. Mālō.

Pālōti'i 'o tali Lipooti fika 1/2020 Kōmiti Pa'anga e Fale Alea

'Eiki Sea: Ko ia Hou'eiki. Hangē pē ko e me'a nau lave atu ki ai he kamatá ko e līpootí palani ngāué 'oku lolotonga 'i he Kōmiti Kakatō. Ko u fokotu'u atu ke tukuhifo fakataha ai pē mo e fokotu'u ko eni mei he Kōmiti Pa'angá. 'Oku 'i ai ha pou pou? Kole atu ki he Kalaké ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ke tau tali ke tukuhifo 'a e Līpooti Fika 1/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'angá kātaki hiki ho nima ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakatō.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaoši Pōhiva, Sēmisi Kioa Lafu Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Piukala, Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto ki ai e toko 20.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ki he fokotu'ú kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea. Mālō.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. 'Oku lava 'etau 'asenita 'i he Fale Aleá. Kole atu ke tau liliu 'o Kōmiti Kakato. (

(Na'e liliu 'o Kōmiti Kakato.) **Kōmiti Kakato**

Me'a Sea

Sea Kōmiti Kakato: Tapu pea mo e 'afio 'a e 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotonga. Tapu mo e Tu'i 'o Tonga. Tapu mo e Ta'ahine Kuiní, tapu mo e Tama Pilinisi Kalauní kae 'uma'ā e Fale 'o Ha'a Moheofo. Fakatapu heni ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga kae 'uma'ā 'Eiki Sea e Fale Aleá, Hou'eiki Minisitā 'o e Kapinetí, Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí pea pehē ki he Fakafofonga 'o e Hou'eikí. Talitali lelei e Tonga kotoa pē pea pehē ki he Kalaké mo 'ene kau ngāue e Falé. Hou'eiki mālō ho'omou laumālie lelei pea ko e talanoa fungani ia tau ofo he 'aho fo'ou ni mo e ngāue fo'ou 'o e 'ahó. Kei lanu mata pē tu'aniú kei vilingia pē fuka Tongá. Ko ha faka-tau'atāina mo'ui'anga 'uhinga hotau Tongá he'etau tui ki he lotu faka-Kalisitiané.

Ko ia ai Hou'eiki 'i he Fale ni ko u fakatokanga atu pē toe pē 'etau 'aho 'e 10 'etau ngāue ki he Lao ko eni kuo fakahū mai mei he Pule'angá pea 'oku ngāue ki ai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá mo e mātu'a ni ke fai hono fakahoko 'i he 'uhinga 'o e tu'utu'uni 'o e Konisitūtoné 'i he mahu'inga 'o e Lao ke ngaue'aki 'e he Pule'angá. Ko ia ia 'oku malu ai mānava ai hao ai e fonuá pea lava ai ke fakatupu 'i he tau'atāina e fakatupu koloa, tau'atāina ki he'ete koloa mo 'ete fakatupu me'a kae pehē foki ki he tauhi hoto ki'i fāmili 'i he malumalu 'o e mahu'inga 'o e Lao mahu'inga ko eni 'oku fokotu'u mai. 'Oku tau lolotonga ngāue, 'io pea ko e 'uhinga ia ko e Fale Aleá 'i he 'uhinga e Lao ko eni 'oku hā he Konisitūtoné 'o e ta'u fakapa'angá. Ko ia ai Hou'eiki kuo mahino ki he motu'a ni e feme'a'akí ...

<002>

Taimi: 1015-1020

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Leipa: Sea, ki'i kole pē ke u fakahoha'a atu.

Sea Kōmiti Kakato: Taimi 'oku me'a ai e Sea pea mou me'a pē 'i lalo, ke u lava lelei.

'Eiki Minisitā Leipa: 'Amanaki 'e au kuo mei 'osi 'Eiki Sea, ta ko ē 'oku kei loloa pē ia.

Sea Kōmiti Kakato: 'Ikai. Me'a mai na'u tautea'i koe, 'oku ke kamata kovi mai pē.

'Eiki Minisitā Leipa: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Tapu mo e 'Eiki Palēmia pea pehē 'eku fakatapu ki he Hou'eiki e Fale Sea. 'Eiki Sea, koe'uhi foki ko e Tu'utu'uni Ngāue ko ē ho Fale, kuo pau ke 'osi e fo'i Lao ko eni pea tau toki hoko ki ha me'a kehe. Kuo mea'i kotoa pē 'e he Fale ni 'Eiki Sea, ko e *budget deficit* eni. Pea ko e *budget deficit* kuo pau ke ngāue'i ka tau ma'u ha ola, he 'ikai ke ma'u ia 'i he'etau vilo tu'uma'u ko ē 'oku fai he 'aho ni, Kole atu Sea mo e Hou'eiki ho Fale. Tau nga'unu mu'a koe'uhi, kuo 'i ai e 'ū Lao, 'ū Lao kuo 'osi tufa atu. 'I ai e 'ū Lao 'oku feinga'i mai pea mo e ngaahi Tu'utu'uni, fiema'u ke fai ha ngāue ki ai 'Eiki Sea.

Ko e 'ū me'a eni ... ke fai ha ngāue ki ai 'Eiki Sea. Ko e 'ū me'a eni ke fai ha ngāue ke Budget ko eni. He 'ikai ke lava ia 'Eiki Sea, hangē ko eni. 'I he ta'u kuo hili na'e tali 'e he Fale ni 'a e *Investment Bill*. 'I he ta'u ni ne 'ikai ke tali ia 'e he Fakataha Tokoni. 'I he ngaahi uike mai pē ko eni 'Eiki Sea, kuo 'osi fai e ngāue ki ai ke fakalelei'i kae to e fakahū mai ki he Fale ni, koe'uhi 'e makatu'unga ai 'a e pa'anga ko ē 'oku fai hono fehu'ia 'e he Fale ni pē 'e anga fēfē.

Ko e taha 'o e ngaahi Lao 'Eiki Sea, feinga'i, he ko e taha e 'uhinga 'oku faingata'a ai ke ōmai 'a e ngaahi kautaha muli ke *invest* 'i he fonua ni koe'uhi he 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau *Arbitration Law* 'a tautolu, ko e *Convention* ia na'e fai 'i *New York*, pea kuo 'osi tali ia 'e he Fakataha Tokoni ke hoko atu 'a e ngāue ko ia. Ka he 'ikai ke lava ia kapau ko e 'atunga eni 'etau vilo 'atautolu 'Eiki Sea.

Ko ia 'oku kole atu ki he Feitu'u na mo e Fale ni, 'ofa mai ā hotau Fakamo'ui, tau ki'i nga'unu atu ke lava ke 'omai e 'ū Lao ko eni ke fai mo fai ha ngāue ki ai 'Eiki Sea. Ko ia 'Eiki Sea 'oku kole atu ai ki he feitu'u na, mou tokoni mai. Kuo u tui ko 'etau ngāue ko ē he *COVID-19*, kuo pau ke

tau fengāue'aki fakataha. He 'ikai ke ma'u ia he toutou vilo takai pē he me'a tatau 'i he taimi kotoa pē. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā pea kuo mahino lelei ia kimoutolu Hou'eiki. Me'a mai Fika 2 kau tu'utu'uni, mo e maama mo e mahino 'oku 'asi he'etau Tohi Tu'utu'uni.

Sēmisi Sika: Mālō Sea. Ko e kole atu pē ke u hokohoko atu pē 'i he me'a ko eni 'oku hoha'a ki ai 'a e Fakafofonga Vava'u 15, fekau'aki mo e ngāue ko ē 'oku fiema'u he taimi ni ke fakakakato mo e tu'unga 'i ai Patiseti. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha fa'ahinga laumālie ia mo ha tu'unga.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga eni, 'Eiki Minisitā Leipa.

Sēmisi Sika: Kātaki, 'Eiki Minisitā 'o e *Trade*.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Fakahā Tongatapu 2 'ikai ha taumu'a ke tautoloi alea'i Patiseti

Sēmisi Sika: 'Oku 'ikai ke 'i ai ha fa'ahinga taumu'a ia 'o e tu'unga mātu'a ni Sea ke fakatoloi pē ko hono fakafehu'ia'i pē ta'ofi ha fa'ahinga ngāue. 'Oku pou pou kakato atu e mātu'a ni ki he misiona ko eni mo e fokotu'utu'u ngāue 'a e Pule'angá lolotonga. Ko e ngaahi fakafehu'i ko ē 'oku fai ko ē he taimi ni Sea, ko e fakama'ala'ala pē. Pē ko e ngāue 'oku 'amanaki ke teuaki. 'Oku 'i he Pule'angá lolotonga ia Sea e mafai 'enau fokotu'utu'u ngāue. Ko e fakafehu'i ko ē he taimi ni, ko e fakama'ala'ala pē 'o e ngaahi me'a ke to e mahino ange ki he tu'unga mātu'a ni pea pehē foki ki he kakai e fonua. Hangē ko ia na'u kamata mai ko ē 'ane efiāfi. Ko e ngaahi fokotu'utu'u ko ia ki he *COVID-19*, 'oku...

<003>

Taimi 1020-1025

Sēmisi Sika: ... 'oatu 'a e pou pou kakato 'a e kakai 'o e fonua ko e *social distance*, ko e ngaahi me'a ko e *border* ke ta'ofi mahino pē, ko e kole ko ē 'a e motu'a ni na'a lava ke ...

'Eiki Minisitā Fefakatau 'aki: Sea, Sea ka u ki'i tokoni atu pē ki he Fakafofonga. 'Eiki Sea 'i ho'o tu'utu'uni ngāue ko ē ho Fale 'oku 'atā 'a e tohi fehu'i, kole atu kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku fehu'i, fehu'i pē ia 'i ha fa'ahinga taimi kaekehe ke 'alu 'a e fika ia ko eni ke fai mo kamata 'a e ngāue mo hoko hake 'a e 'ū Lao ko eni 'oku fiema'u ke fai. 'Atā pē tohi fehu'i ia 'Eiki Sea., mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Sēmisi Sika: Mālō, mālō 'aupito 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a faka'osi mai Fakafofonga.

Tokanga ki he tokoni Pule'anga ke fakaivia kakai ki he tu'u atu ki he lele lōloa

Sēmisi Sika: 'Io, 'oku ou tui mahalo ko e ki'i fehu'i pē eni ia mahalo 'e fakamuimui 'aki 'a e patiseti ko eni, pea tau hoko atu tautolu ia, mahalo 'oku 'osi mahino 'a e me'a lahi ia. Hangē ko

‘oku fakafehu’i ko ē ‘aneafi, ‘oku mahino foki ia ‘oku ‘ikai ke tau fakalēvolo tautolu hangē ko e ngaahi fonua ko ē ‘oku ‘i ai ‘a e mahaki, ke ‘alu hifo mei he 4 ki he 3 ki he 2 ki he 1, he ‘oku te’eki ai ke ‘i ai foki ha mahaki ia heni. Ko ‘etau me’a pē ‘a tautolu ke fai ko e faka’ehi’ehi pē mo e tokanga na’a faifai pea tū’uta mai ‘a e mahaki kuo tau ‘osi mateuteu. Ko e tu’unga ko eni ko ē ‘oku ‘i ai ko eni ‘a e ngaahi *stimulus check* mo e *stimulus packages* ko eni ‘oku tufa ko eni ki he kakai ke fakaivia mo fakatolonga atu ‘aki ‘a e kakai ke nau hokohoko atu pē kae ‘oua leva ke mahino ‘oku tau tu’u lelei.

Ko e ngaahi tufa ko eni ko ē ‘oku fai ‘i he taimi ni, ‘oku ‘ikai foki ke ‘uhinga ia pehē ko ha male atu pē ki he kakai ke ‘i ai ha’atau fa’ahinga, ko e ‘uhinga foki koe’uhí ko e ni’ihi ko eni ko ē ‘oku ‘osi uesia ke hokohoko atu ke ‘oua na’a ‘i ai ha taimi ‘oku ‘i ai ha fa’ahinga ‘e ‘alu ‘a e masivesiva ‘o a’u ki ha tu’unga te ne fakatupunga ha to e palopalema ‘oku to e fakaloloma ange ia. ‘A ia ko e ‘uhinga ko ē ‘o e taimi ni ke fakapapau’i pē ko e ni’ihi ko ē ‘oku mole ‘enau ngaahi ngāue ...

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea, kole pē mu’a Sea pē ‘e lava pē ke u ki’i tokoni pē ‘e tali ‘e he Fakafofonga pē ke u ki’i tokoni ange pē ki ai, nounou pē.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Sēmisi Sika: ‘Io.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea ko e palopalema lahi ‘Eiki Sea ‘i he patiseti ko eni ko e taimi ko ē na’e fai ai ko e Pule’anga ko eni ko e hū mai ko e fakakakato ‘a e fo’i toenga ngāue ‘a e Pule’anga. Pea ko e me’a ia ‘oku faingata’a ai ko ē ‘i he taimi ni ko e māhina pē eni ia mahalo ‘e 7 ‘a e hū mai ‘a e Pule’anga ko eni ke fakakakato ‘a e toenga ngāue. Ka ko e me’a ia ko ē ‘oku hangē ko e mne’a ko ē ‘oku ke fehu’i mai ko eni ko ē tau pehē hūfanga ‘i he fakatapu ‘Eiki Sea, ko e Hou’eiki ko ē na’a nau Minisitā kātoa, 1, 2, 3, 4, 5, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ‘e puli mei he kamata ko ē ‘o e patiseti ‘o a’u mai ki he ‘ene liliu, ko e fo’i me’a pē ko ē hangē ‘oku to e fehu’i mai ‘i he taimi ni, ‘oku nau fehu’i mai pē ‘i he Lao na’a nau hanga ‘o fokotu’u, pea hū mai ‘a e Pule’anga ko eni, ke fakakakato ‘a e toenga ko ē ‘o e ta’u. Ka ko e ‘uhinga ko e ‘uhinga ko ē ki’i tokoni atu pē ‘Eiki Minisitā ‘oku ou tui ko e ngaahi me’a ko ē ‘oku mou mea’i ...

Māteni Tapueluelu: Ki’i fakatonutonu atu Sea ...

‘Eiki Minisitā Polisi: ...pea mou tokoni mai ‘aki kae ‘oua te mou to e fakafehu’i, he ko e feinga eni ke fakakakato ‘Eiki Sea ‘a e ngāue na’a mou kamata pea hū mai ‘a e Palēmia mo e ‘Eiki Minisitā mo e Pule’anga fo’ou ...

Sea Kōmiti Kakato: Mahino ‘aupito ia ‘Eiki Minisitā ki he motu’a ni. Mahino ‘aupito ‘aupito ho’o me’a.

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko e me’a pē ia ‘oku fai ‘a e tokanga ki ai, koe’uhí he ‘oku fai ‘a e feliuliuaki ‘i he me’a pē na’a nau kamata pea ōmai ‘a e kau me’a ko eni ke faka’osi.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā mo’oni ‘aupito ia. Me’a mai.

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea...

Sea Kōmiti Kakato: He’ikai te mou to e me’a ‘o tohoaki’i ‘etau ngāue ‘oku ou mei tu’utu’uni.

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, ‘oku mau fiema’u pē ke ...

Sea Kōmiti Kakato: Mahu’inga kiate au ‘oku toe pē ‘etau ‘aho ‘e 10 meimei ko e ki’i houa pē ‘e 3 te tau ngāue ai he ‘aho. Kā ‘oku mahu’inga ‘a e lao ko eni. Me’a me’a mai.

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea. ‘Oku lave’i kātoa ‘e he mātu’a ‘o e tēpile ko eni ‘a e ngata’anga mo e taimi ‘oku pau ke tali ki ai ‘a e ngāue mamafa ko eni ‘Eiki Sea, kā ko ‘eku feinga ke fakatonutonu, mo’oni pē Sea ‘e tu’uma’u ‘a e ngaahi Lao ‘e ni’ihi kā ko e *prioritization* ko ē ‘o e patiseti ko eni ‘oku kehe, pea ‘oku hā eni ‘i he peesi 10 ‘o e fakamatala palani ngāue ko ē ‘a e Potungāue Pa’anga, ‘oku mau feinga ke fakatonu ki ai, ‘a ia ‘oku pehē, ko e fokotu’utu’u ngāue ki he patiseti na’e tali ia kimu’a he hoko mai ‘a e fokoutua fakamāmani lahi Kōviti 19. Hoko atu ‘i he peesi hokó Sea pehē, ko ia ai ‘oku ‘i ai ‘a e fiema’u ke to e fakafelāve’i ‘a e ngaahi fakamole ‘a e Pule’anga mo e fiema’u ko eni. ‘A ia ko e me’a ia ‘oku mau feinga ke muimui’i pea ‘oku mau kole fakamolemole pē na’e kole ‘a e mātu’a ko eni ke fakaavae Fale Alea, kā na’e toloi mai ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga ...

Māteni Tapueluelu: ...ia ‘e he Pule’anga, kā ‘oku mau kole pē ke ‘omai ‘a e faingamālie Sea he ko e ngaahi vouti lalahi pē ‘e ni’ihi ‘oku mau tokanga ki ai...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Mo me’a ki lalo, mo me’a ki lalo...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Kae ‘omai ki’i faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Osi mahino ‘a e ngaahi ...

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ...Feme’a’aki ia ko eni kia au. Ko e to e ‘uhinga ...

<005>

Taimi: 1025-1030

Sea Kōmiti Kakato: ...koenga ki he ‘alu ki he ‘ū *corporate plan* hono fakahoko mai ‘oku ou fakamālō au ki he Pule’anga ko eni mateuteu vave ‘enau taimi ngāue’i *ahead* mo e hōhōa tatau pea mo e mahaki fakamāmani lahi ko eni kuo hoko mai. ‘E Fakafofonga tonu ke tau fakamālō ki ha Pule’anga kapau ‘oku vave ma’u pē ‘enau ngāue ‘ikai ke u lave’i ‘e au pē ko e hā e mahu’inga ‘o e palani ki he Pule’anga hotau fonua ni ‘i he’ene tu’u fakamāmani lahi ‘o ha palani lōlōa mo ha palani si’isi’i pē nounou, kā ko u fakamālō au ki he Pule’anga ko eni ‘enau *recover* ‘o lava ‘o *attack* he taimi lelei ko eni. Ko ia ai ‘oku tau fakataha he lao ko eni ‘oua te tau to e hanga ‘o fusi

ko e 'uhinga ko ha tafa'aki ke tau 'uhinga, he ko hono 'uhinga 'osi fai e 'ū ngaahi ngāue fakalao 'a e Pule'anga mo e fale'i ko e me'a ia ke tau fononga mo ia. Ka toki 'i ai ha 'ū fehu'i hangē ko e fokotu'u 'a e Minisitā na'e me'a 'anenai ko e 'ū me'a ia toki ha'u mei mui kae lava ke ngāue'i eni kae toki lava ha fehu'i lelei ka tau fokotu'u e Lao ke ngāue.

Ko e me'a ia 'oku ou fiema'u Hou'eiki ki'i fakamā'opo'opo pē homou laumālie ka tau nga'unu mo e taimi he 'oku toe si'i e taimi kapau he 'ikai ke tau lava eni he taimi 'e 'i ai hotau lea 'otautolu he'etau Fale Alea 'oku 'ikai ko ha Fale Alea lelei eni ia he 'oku 'ikai ke tau 'ilo 'etautolu e taimi 'i he'etau ngāue, pea ko hono fakamā'opo'opo 'e hā kotoa ia he fili hoko 'i he ta'u fo'ou 'a 'etau ngāue mo e nga'unu 'oku fai heni. 'Osi 'i ai e 'ū fonua ia 'oku ou 'osi lau 'e au 'a e ngaahi Fale Alea lahi ko e liliu lahi kuo fai he kakai kia nautolu ko 'enau *muddle in* ko 'enau 'unu māmālie 'i ha *policy* pea 'oku faingata'a'ia ai 'a e kakai, mou tokanga ki he ki'i me'a si'isi'i ko ia 'a e fakahoha'a ki ai e motu'a ni mahu'inga ke lava e ngāue kae toki fai e 'ū fehu'i, fai e faka'ilo, fai hono faka'uhinga'i. Ko u kole atu kuo tau a'u 'aneafi ki he peesi 151 na'e me'a mai ai 'a e Fakafofonga Tongatapu Fika 1, pea kuo tau a'u ki he ngata'angá pea kuo vilo takai e ngaahi 'uhinga pea 'oku mahino kiate au. Pea ko ia 'oku ou fokotu'u atu kuo maama ki he motu'a ni homou feme'a'aki ke mou laumālie lelei ka tau tali ā e *vote* ko eni ka tau hoko atu he 'oku hoko mai ai 'a e pa'anga hū mai pea mo e tute ko e to e fu'u fo'i afā ia 'e taha 'oku 'i loto ia 'i he *vote* ko eni.

Māteni Tapueluelu: Fakamolemole pē 'e laumālie lelei 'a e Feitu'u na ke 'ai pē ha ki'i fo'i fehu'i pē 'e taha. Ko hono 'uhinga na'e 'osi me'a ki ai e 'Eiki Minisitā Pa'anga ia he 'e tukuange leva e *vote* ko ia ko u kole fo'i fehu'i pē 'e taha.

Sea Kōmiti Kakato: Taha faka'osi ena

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea

Sea Kōmiti Kakato: Mālō mou laumālie lelei ko u to e fakaava atu pē matapā ho'o me'a mai ko u tui pē ko ho'o mo'oni ena 'oua te ke loi kiate au taha faka'osi manatu'i 'oku miniti eni ka ke to e me'a mai 'anai pea ke kole fakamolemole mai he kupu he'etau Tohi Tu'utu'uni to'o ho'o me'a ko eni mei loto me'a mai

Kole fakama'ala'ala fekau'aki mo e me'a Minisita Pa'anga 'i ai tokoni 1 mano ki he polisi fakakolo

Māteni Tapueluelu: Ko ia Sea, tapu mo e Feitu'u na kae pehē ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakato Sea ko e 'uhinga 'o e fehu'i ko eni 'i he *vote* ko eni ko ē 'o e Potungāue Pa'anga he na'e me'a'aki 'e he Minisitā Pa'anga 'o pehē 'oku 'i ai e to e tokoni 'i he ta'u fakapa'anga ko eni ki he polisi fakakolo ko e taki 1 mano pea 'oku ou fiu fakasio Sea 'i ha *vote* heni na'a 'oku 'ikai ke u hanga 'e au 'o lave'i totonu kā ko hono 'uhinga kuo mea'i ia 'e he ngaahi polisi fakakolo 'oku nau omi nautolu 'o 'eke mai ki he motu'a ni mo kimautolu. Pea telia Sea na'a pehē 'oku mau loi pē 'oku mau tauhi 'emautolu e pa'anga ko eni hano tufa mai 'oku ou kole ai fakama'ala'ala ko ia ke fakakakato mai mei he 'Eiki Minisitā Sea mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eiki Minisitā hangē ki te au na'a mo 'osi femahino'aki mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea he tūkunga e me'a 'oku fai ki he me'a ko eni ka ke me'a mai...

Tali Pule'anga ki he tokanga Tongatapu 2 ki he pa'anga ke tali teke'i 'aki nunu'a COVID-19

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea, tapu pea mo e Fale 'Eiki he pongipongi ni. Sea fakamālō atu hono fusi e afo ka tau folau, hangē ko e me'a ko ē 'oku me'a ki ai e 'Eiki Minisitā ko ē e Lao Hou'eiki toe e fo'i Lao 'e 10 tupu pea 'oku felāve'i hangatonu ia mo e ngāue 'a e Pule'anga ke fakahoko ma'a e kakai, 'i ai e ngaahi Lao ai felāve'i mo e Tānaki Pa'anga lahi 'aupito fiema'u ke tali kātoa ia he fo'i 'aho 'e 10 ko eni 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ka u ki'i afe nounou atu pē ki he fehu'i ko eni 'o fakamā'opo'opo atu pē ko e 'uhinga ko e fehu'i na'e fai 'e he Fakafofonga Tongatapu Fika 2 pea na'e to e kamata hake ai pē he pongipongi ai. Ko e tali ...

<007>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Minisitā Pa'anga : .. Sea kuo 'osi 'i ai 'a e fika fakapa'anga na'a ku lave pē ki ai 'aneafi. Kuo 'osi tuku ki he ngaahi Potungāue ke fai'aki e fatongia ko eni ki he COVID-19 pea ko e 'Esitimeti ko eni mei Siulai ki Sune ta'u kaha'ú. Ka a'u atu ki ai 'oku kei lele pē 'a e fu'u mafu ko eni pea 'e to e fa'u 'a e patiseti fo'ou, pea ka a'u atu ki ai 'oku 'ikai ke ... a'u atu kuo to e hikihiki tō 'o 'ikai ke fe'unga 'a e patiseti ko eni, kuo pau ke fakahū mai 'e he Pule'angá ha patiseti fakalahi ki heni. Ka ko e ngaahi me'a ia 'Eiki Sea 'oku tau fe'ao pē mo ia, pea ko e kaha'ú 'oku 'ikai ke 'i ai ha'atau misi ki ai, ko e tokotaha pē 'oku ne 'afio'i, ko e hā 'a e me'a 'e hoko 'i he kaha'ú. Pea hangē pē ko e kaveinga 'o e patiseti 'o e ta'ú ni, Saame 91 ko Sihova hoku Hūfanga'angá mo hoku Talitau'angá. Peesi 'a e Potungāue Saame 23:1.

Fakahā Pule'anga tonu pē nau 'Esitimeti mei he pa'anga tokoni mei muli

Pea ko e kongā hono uá 'Eiki Sea ko e fehu'i na'e fai 'e he Sea 'o e Fale Aleá na'a ku lave pē ki ai, felāve'i mo e 'ū fika ko ia 'i he tēpile fika 15 'i he *budget estimate*. Ko e fika ko ia 'Eiki Sea, ko e tānaki ia 'o e pa'anga ko ia 'oku ma'u mai pea mei he pa'anga tokoni, 'a ia 'oku fe'unga ia mo e pa'anga 'e 85.78 miliona. Tānaki ia pea mo e *budget support*, tokoni angamaheni mai pē eni ia 'oku fai fakata'u mai ki he Pule'angá, 'a ia ko e pa'anga 'e 38.46 'o ma'u ai 'a e fika ko ē 124.4 'a ia 'oku tonu pē 'a 'etau 'esitimeti.

Fakama'ala'ala he \$1 mano ke tokoni ki he kau polisi

Ko e faka'osi pē 'Eiki Sea, ko e pa'anga 'e 1 mano ko eni 'oku toé 'Eiki Sea, 'oku kau ia 'i he *package* ko ia ki he tokoni'i ko ē 'o e ngaahi me'a 'i he fakalotofonuá, pea 'oku 'i he malumalu ko eni 'o e 'Eiki Minisitā ki he *Internal Affairs*. Pea 'oku kau ia he pa'anga na'e vahe'i 'e he Pule'angá 'i he *package* pa'anga 'e 60 milioná pea ko e 'inasi ko ia na'e 'ave ma'a e *Internal Affairs*, 'oku ne to'o e silini ko eni, ke totongi ki he kau polisi fakakoló. 'Osi totongi 'a e pa'anga 'e 15000, toe 'a e pa'anga 'e 10,000, 'oku 'i ai 'a e 'amanaki 'e totongi atu eni ia kimu'a 'i he 'Aho 30 'o Suné. Ko u fokotu'u atu 'Eiki Sea, tau tali mu'a 'a e 'esitimeti 'a e Potungāue ko eni.

Sea Kōmiti Kakato : 'Oku ai ha poupou?

Fehu'ia toenga pa'anga na'e tukumai mei he Pule'anga kuohili ki he Pule'anga lolotonga

Lord Tu'ivakanō : Sea kātaki fakamolemole, ko e ki'i fehu'i pē ki he Minisitā faka'osi pē. Tapu mo e Feitu'ú na Sea, pea mālō ho'o laumālie lelei. Sea, ko u manatu'i pē ko e taimi ko ia na'a mau hū mai ki he Pule'angá, ko e 7 miliona pē na'e toe mei he Pule'anga kuo 'osí. Ka ko e 'eke fehu'i pē ki he 'Eiki Minisitā, ko e mähina eni 'e 7 kuo mou 'i he Pule'angá. Ko e hā 'a e toenga pa'anga mei he Pule'anga kuohilí na'e kei toe mai he fai'aki 'a e ngāué. 'E mahino ko e *deficit* ko e 'uhingá ko e ngāue lahi, ka 'oku ou fakamālō atu ki he fokotu'utu'u 'oku faí, 'oku poupou lahi ki he patiseti ko ení. Ka koe'uhí he na'a mau tukuatu 'ova he 35 miliona ki he Pule'anga ko ia na'e hoko maí. Pea ko u tui kapau ko e *deficit*, ko e 'ai pē, tonu pē ke mahino mai ke ma'u mai ha fo'i fika he taimí ni. Na'a ku 'eke pē kimu'a ko e hā 'a e *cash flow* ka na'e 'ikai ke tali mai. Mālō.

Tali Pule'anga ki he fehu'ia pa'anga na'e toe mai mei he Pule'anga motu'a

'Eiki Minisitā Pa'anga : Mālō 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Feitu'ú na pea mo e Fale 'eikí ni 'Eiki Sea. Hangē ko e me'a 'a e Fakafofongá, 'oku 'ikai ke u ma'u ki he toenga sēniti ko ia na'e tukumai 'i he palanisi 'o e 'aho ko íá, na'e pehē ko e pa'anga 'e 35 miliona. Ko e me'a pē 'oku ou fie fakahoko atú 'Eiki Sea, na'e tātānaki mai 'a e ngaahi pa'anga hulú 'i he ngaahi ta'u ko íá 'o a'u mai ki he ta'u fakapa'anga ko eni kuo 'osí 2018/19. Ko hono fakapa'anga ko eni 'o e 'Esitimetri ko eni to'o mei he pa'anga hulu ko íá, ko e toki ala eni 'a e Pule'angá ki he kato ko íá 'o to'o mai 'a e 20 miliona, ke fakapa'anga 'aki 'a e tōnounou ko ení. Ko e fika ko ē 'o e palanisi a'u mai ki he 'ahó ni 'Eiki Sea, 'ikai ke u ma'u. Ka ko e tali ko ia 'oku ou 'oatú 'oku sai, mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. 'Eiki Minisitā, fakapotopoto 'aupito e tali.

Fokotu'u fakakaukau ki ha founa faingofua hulu'i ai lahi tokoni mei muli makehe mei he pa'anga tokoni fakalalakaka

Lord Fakafanua : Sea kātaki pē ko e tali pē ki he tali ko ia na'e 'omai mei he 'Eiki Minisitā makatu'unga he me'a na'a ku 'ohake 'aneafi...Mālō Sea fakatapu atu ki he Feitu'ú na..

<008>

Taimi: 1035-1040

Lord Fakafanua: kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō. 'Uluaki pē ko u fie fakamālō ki he 'Eiki Minisitā hono fakama'ala'ala mai e Tēpile Fika 15 ka ko e me'a ko eni 'oku fai ki ai 'a e tokanga ko e Tēpile 15 'oku ne hanga 'o fakataha'i 'a e kātoa e 'ū *donor source* ko ē 'ū *donor fund*. 'A ia 'oku fakataha'i ia e *budget support* fakataha pea mo e *donor cash*. Ka ko e me'a ia nau tokanga ki ai he ko e *donor support* pea mo e *donor cash* pea mo e *budget support* 'oku mea'i pē he 'Eiki Minisitā 'oku kehekehe natula e pa'anga ko eni 'a ia ko e *budget support* 'oku fakataha'i ia mo e *recurrent* 'a ia nau 'uhinga pē au ia ki hono fakafehoanaki pea mo e Tēpile Fika 8 neongo pē ko e *local fund* eni pē ko e pa'anga pē eni ia fakalotofonua ka ko e *recurrent budget* ko ia 'oku 'ikai ke hoa ia pea mo e *recurrent budget* ko ē 'oku 'omai ko ē he peesi 26 ko

eni 'a e *statement* he ko e *recurrent* ai ko e 380 'a ia 'oku 'osi fakataha'i ia pea mo e *budget support*. Kapau 'e me'a pē Hou'eiki ki heni kapau 'oku mou fie mea'i 'a e *budget support* 'e pau ke mou fai fika moutolu ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha tēpile ia te ne hā tonu mai ai ko e *budget support* 'oku fakalukufuá ko e 38.47 miliona, pau ke te tānaki kita ia 'i he Tēpile 15 he 'oku fakataha'i ia ai pea mo e *donor cash* hili ko ia ko e *donor cash* ko e polokalama ko ia 'e hokohoko atu pē ia kapau ko ha polokalama ta'u 'e 3 pē ta'u 'e 4 pē 'oku ta'u 'e 5 'e hoko atu ia mei he patiseti ki he patiseti. Ka ko e *budget support* 'oku tānaki pē ia he *recurrent* 'a ia 'e 'osi pe ia he ta'u fakapa'anga ko ia. 'Oku mahino pē kia au 'oku fakataha'i heni ka ko e fokotu'u fakakaukau pē na'a to e 'i ai ha to e founa 'e hū lelei mai ai he koe'uhī ko e *budget support* 'oku mahu'inga ke tau fakatokanga'i ko e konga ia e *recurrent*. Neongo 'oku 'ikai ke hā mai 'i he Tēpile 8 'a e *recurrent* fakataha mo e *budget support* ka na'e 'osi fakalukufua'i mai pē ia he *statement* ka 'oku faka'ofa'ofa pē ia koe'uhī ko e, mahino pē ia ka au 'a e me'a na'e me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'oku fakataha'i ia he Tēpile 15 ka 'oku mahalo na'a lava 'i he kaha'ú ke to e faingofua ange hono 'ata'i mai hulu'i mai he patiseti 'a e faikehekehe *budget support* mei he toenga ko ē *development cash*. Mālō Sea.

Tali lelei Pule'anga fokotu'u fakakaukau ki he teuteu Patiseti ki he 21/22

Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea. Pea tapu atu mo e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea ko u fakamālō atu ki he Sea 'o e Fale Alea ko e me'a eni 'oku tau ui ko e *constructive proposal*. Ko e founa ko ena hono 'omai ko eni 'a e *presentation* ko ē ki hono fakahū mai ko ē 'esitimetu ko u tui ko e founa angamaheni pē ia na'e ngāue'aki mai ko e *budget support* 'oku lau pē ia hangē ha pa'anga hū mai fakalotofonua neongo ko e pa'anga 'oku 'omai mei muli. Ka 'oku mahino 'aupito pē pa'anga ko ē 'oku 'omai mei muli *donors funds* pea ko u tali lelei 'e au ia 'a e fokotu'u fakakaukau ko eni ke toki sio ki ai 'a e Fale Pa'anga he taimi 'e teuteu ai 'etau patiseti ko eni ki he 21/22, mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Fokotu'u ke 'oange faingamalie tatau ki he kakai 'a ia 'oku 'inasi ai kau ngāue fakapule'anga

Sēmisi Sika: Sea kātaki pē ko e me'a ko ē na'e tokanga ki ai 'a e motu'a ni 'aneuhu 'oku te'eki ai ke 'oatu 'a e fo'i fehu'i ia ke fai e, ka 'oku 'oatu pē fo'i fehu'i 'e taha kae tuku e toenga ke toki 'ave pē ha tohi, ha tohi fehu'i. Ko 'eku, ko 'etau paasi ko ē patiseti ko eni kuo mahino mai leva ia kuo tau 'osi malu'i kātoa 'e tautolu 'a e kau ngāue faka-Pule'anga 'enau vahe mei he 'aho ni 'o lele 'o a'u ki he 'aho 30 'o Sune ta'u kaha'u. Ka tau ka fononga atu mo e ngaahi ha'aha'a ko eni 'o e *COVID-19*, ko u kole pē au ki he Pule'anga pē 'oku ai ha fokotu'utu'u ke tau 'oange 'a e faingamalie tatau ki he toenga 'o e fonuá ke vahe 'a e ni'ihi kotokotoa pē ko honau ngaahi fāmili, ko e kavenga mo e ngaahi me'a kehekehe ke hokohoko atu 'a 'enau nofó. Ko e 'osi fai foki 'a e tokoni na'e 'osi 'ave e ngaahi *stimulus cheque* ki he kau *private sector*, mahino'i he motu'a ni mahalo na'e a'u e 'ū me'a mahalo na'e kehekehe pē pē na'e a'u 'o 500 tupu atu e ngaahi *amount* 'e ni'ihi 'a ia 'oku mahino mai leva ia 'e lava ai e vai mo e 'uhila he māhina 'e ua pē tolu. Fēfē me'atokoni? Fēfē 'osi ko ē 'a e māhina 'e tolu mei he taimi ni fononga atú 'oku 'i ai ha ngaahi fokotu'utu'u ke hokohoko atu hono fakaivia pea mo hono tokonia 'o e toenga 'o e fonuá.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ki'i tokoni atu ki he Fakafofonga 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko u kole atu 'Eiki Sea tapu ki he Sea pea mo e Fale ni, ko u kole atu ke tuku mu'a e fatongia ko ia ko e fatongia ia 'a e Pule'anga ...

Sea Kōmiti Kakato: 'Io.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e me'a 'oku tau 'eke ko e fika, pea ko e fika ko eni 'oku 'osi ...

<009>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... kau atu ai e ngaahi fokotu'utu'u ngāue 'a e Pule'angá.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Fakafofonga ko e ...

Sēmisi Sika: 'Io sai pē Sea kapau ko ia 'oku ...

Sea Kōmiti Kakato: 'A e me'a 'oku hoha'a ki ai e Feitu'ú na 'oku te'eki ke a'u ki ai 'a Tonga ni ha 'uhinga e ha'u e ngaahi tu'utu'uni pē ko e Lao 'o e *Welfare System* ka 'oku kei monū'ia pē 'a Tonga ni 'oku tau ma'u e kelekelé ta'etotongi pea 'oku tau nofo hotau 'api. Pea ka 'i ai ha ki'i 'inasi ai mei he Pule'angá 'oku ne tokonia kitautolu tau fakafeta'i kae 'oua te tau toho leva ke tau hangē ko e 'ū fonua mulí nau mo'umo'ua pea mohu 'i he ngaahi 'ū me'a. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha koloa ai 'a e kakaí ko e koloa kotoa pē ia 'a e Pule'angá. Te'eku a'u 'a Tonga ni ia ki ai a'u ki he ta'ema'u ngāue a'u ki he hā mo e hā. Tau kei monū'ia pē.

Veivosa Taka: Sea ki'i sekoni pē 'e 10.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai he ko e Ha'apai au.

Tokanga ki he ngali tukuaki'i Tēpile kau Fakafofonga ki he mo'ua nō hono tuku Nuku'alofa

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea tapu pea mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea ko u fakamālō atu he 'omai e ki'i miniti 'e taha ko ení ke faka'osi atu ai ki'i, ko e fehu'i fekau'aki pē eni ia Sea pea mo e mo'uá 4 miliona he 495 miliona. 'Eiki Sea 'oku 'i ai e ki'i me'a na'e teteve ai 'eku fakakaukáu 'aneafi tu'o lahi hono 'ohake he 'e Fale ni ho Falé 'Eiki Sea fekau'aki pea mo e mo'uá ko e lahi tahá ko e tutu 'o Nuku'alofá ka na'e te'eki ke 'i ai ha tali atu mei he tēpile ko ení. Sea 'uluaki 'a e hoha'á hangē 'oku *claim* kimautolu kau Fakafofonga 'o e Kakaí ko e tupu 'a e maumau ko ení mei a au. Pea ko e anga ia 'eku fakakaukáu 'uhinga ia 'a e motu'a ni ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu atu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ka faka'ilo ha taha ki he Fakamaau'anga pea tautea'i ia pea mahino 'oku faihala. Ke tau'atāina pē koe.

Veivosa Taka: Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku te'eki ke ke mo'ua koe ha me'a ke faka'ilo koe 'oku kei tau'atāina pē koe.

Veivosa Taka: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io. 'Eiki Minisitā Pa'anga me'a mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko 'eku fakatonutonu e Fakafofongá ko e 'uhingá 'Eiki Sea ko e fehu'i na'e 'omai. Ko e hā e me'a 'oku, 'a e lahi ko ē 'o e mo'ua ki tu'apule'angá pea ko e fakahā atu ia e 'Eiki Minisitā 'oku ne tauhi e lekooti 'a e fonuá mo totongi e pa'angá ko e lahi tahá ko e tutu 'o Nuku'alofá. Ko e 'uhingá ia pea kapau 'oku fiema'u e fiká ke 'oatú nau 'osi 'oatu, 56 miliona. Mālō.

Siaosi Pōhiva: 'Eiki Sea ke u ki'i tokoni ai Sea fakatonutonu e 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Ko u ongo'i pē Hou'eiki te tau, mou to e ō ki he tu'unga 'e te mou fetuputāmaki'aki.

Siaosi Pōhiva: Sea kātaki ko u lotu pē au ke ...

Sea Kōmiti Kakato: Kuo fe'unga ā.

Siaosi Pōhiva: Ke ... henau toutou 'ohake 'a e fa'ahinga tukuaki'i ko ení Sea fakamolemole.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea 'oku 'ikai ko ha tukuaki'i eni. Ko e fakahoko atu 'e he motu'a tauhi pa'anga e fonuá ko e 'uhinga ia 'oku lele pehē ai e fu'u mo'uá ko e me'a na'e hokó pea 'oku totongi 'e he fonuá ...

Veivosa Taka: Sea ko u fakatonutonu atu e me'a ko eni 'a e 'Eiki Minisitā Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Tongatapu Fika 1 'osi ko iá pea toki fakatonutonu e Fakafofonga ko ē. Pea ko u pehē kuo fe'unga e feme'a'akí ia 'i he 'uhinga 'o e nō ko ení mo e 'uhinga 'o e maumau 'o e lotu kolo 'o Nuku'alofá. Hou'eiki 'ū me'a ia ko ení ia 'oku 'osi taimi ke tuku he 'oku fai hono fakatotolo'i 'oku fai hono *Royal Commission*. 'U me'a ia ko iá 'oku tonu ke to e 'omai ia ki he Fale ko ení. Tau kamata tautolu mo e fika fō'ou ko ení 'a homou Lao kae toki 'omai e 'ū me'a ia ko ená. Ko e 'ū me'a faka-Fakamaau'anga ia. Ko e Fale Alea eni ia. Me'a mai 'Eiki Palēmia.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea kole fakamolemole pea mou toki hoko atu mo e Fakafofonga Fika 1. Ko au ko u ki’i tokanga ki he me’a ko ē ‘oku ke me’a ki ai ke pehē ke ‘oua to e ‘omai ki Fale ni. ‘Oku ke me’a ki he pepa Patiseti ko ē pau pē ke ‘omai ia ki he Fale ko ení. Ka koe’uhí ‘oku ‘ikai ke ue’i ia ‘e he Pule’angá. Ko e me’a ko ení ko e ‘eke mei he fa’ahi ko ē pea tali ki ai e ‘Eiki Minisitā Pa’angá. Fakamolemole ki he Feitu’ú na pehē ke ‘oua to e ‘omai. ‘Oku lolotonga ‘i Fale ni pē pea ko e hisitōlia he ‘ikai pē ke ngalo. Pea ko u kole atu kau Fakafofonga mou mokomoko. Ko e fakamamahi ka ko ha fakamamahi ‘etau fanongo kapau te tau to e foki ‘o vakai’i e me’a ko iá.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ‘Oku ‘ikai ha fakafo’ituitui ia kia moutolu. ‘Ikai ke mou kau moutolu ai.

Veivosa Taka: Sea.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ka ko e usia, ‘io ko e uēsia he tutu ‘a Nuku’alofa.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ‘uhinga ia ko ē ko u ta’ota’ofi ai Hou’eiki te tau fononga pē tautolu he maama. ‘Oua te tau fononga mo e po’ulí he te mou vākovi faifai pea fai ai ha tukuaki’i hala’i ha taha.

‘Eiki Palēmia: Mālō Sea.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’ú na ‘Eiki Sea.

‘Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu’ú na. Sea na’a ke fakahoko mai ke u fokoutua ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai e ‘Eiki Palēmia ‘o ‘osi pea ke toki me’a mai Ha’apai 13. Ko u loto ke tau hiki mei he *issue* ko ení. Kuo ‘osi mahino e nō ia.

‘Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu’ú na Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Kae fakapaasi ā e vouti ko ení ka tau hoko ki he Tukupau mo e Tuté. Me’a ko ē ‘oku ongo’i he tangata mo’ui ‘oku nofo ha fonua ...

<002>

Taimi: 1045 – 1050

Sea Kōmiti Kakato: ... ‘oku pōpula ai ‘a e Pule’angá. Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Tapu mo e feitu’u na Sea, pea tapu mo e Hou’eiki e Fale ‘Eiki ni. Ko e me’a ia na’u ‘ai ke u fokoutua atu ai, he na’a ke ‘osi me’a mai ko ‘etau faka’osi ē ka tau. Kuo u lolotonga talitali atu au ke pālōti. Kuo u ongo’i pē kuo fe’unga, te tau to e *repeat* e ‘ū me’a na’a tau ‘osi femahino’aki pē ai. Mālō Sea.

Siaosi Pohiva: Sea fakamolemole ko e ki’i fehu’i pē eni ka tau hiki.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Siaosi Pohiva: Sea, kuo mahino foki ko e 27 miliona ki he makamaka 'ata'atā. 'Oku 'ikai ke 'asi mahino, 'i he tanu hala. 'Oku 'ikai ke 'asi mahino 'i he polokalama ko eni ha tokoni ai ki he hala. Sea ko ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, fakatonutonu atu.

Siaosi Pohiva: Sea, ko 'eku ki'i fehu'i pē 'aku ia.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku 'ikai ke 'i ai ha silini, sio ki he Vouti ko eni 'a e Fale Pa'anga.

Siaosi Pohiva: 'Ikai na'e me'a 'a e 'Eiki Minisitā 'oku 'i ai 'a e ngaahi tokoni heni ki he ngaahi Potungāue kehekehe.

Sea Kōmiti Kakato: Sai, fe'unga 'a e feme'a'aki.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tali ki he Potungāue Ngāue

Siaosi Pohiva: Ko 'eku fehu'i 'a'aku ia Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tuku ho'o fehu'i noa'ia mo e mole e taimi.

Siaosi Pohiva: Pē 'oku 'i ai ha silini he ki he tanu hala 'i he 63 miliona ko ē pē 'ikai.

Sea Kōmiti Kakato: Sai, Fakafofonga, kuo u pehē kuo fe'unga ā.

Siaosi Pohiva: 'Ikai, kuo u kole ke tali mai e Minisitā Pa'anga pē 'oku 'i ai ha sēniti hē, 'oku teka holo hē.

Sea Kōmiti Kakato: Fe'unga ā ho'omou feme'a'aki, kuo mou fu'u māfana.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fehu'i mai he Vouti, vouti ko ē 'a Fale Pa'anga, ku ke me'a hifo 'oku 'i ai ha pa'anga ai ki he tanu hala?

Fokotu'u pea pou pou'i ke tali Vouti Potungāue Pa'anga

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, fe'unga ā Minisitā Pa'anga, me'a ki lalo, me'a ki lalo Fakafofonga Ha'apai 13. Ko ia ai kuo u tu'utu'uni, mou loto lelei ke tali e Vouti ko eni, 'oku 'i ai ha fokotu'u. (fokotu'u pea pou pou). Sai, tau tali e Vouti ko eni ke tau 'unu he ko e 'ū talanoa tatau pē eni 'e fou mai 'i mui.

Vouti fika 9 – Potungāue Pa'anga Hū Mai & Tute

Tau hoko ki he Vouti Fika 9. Mou laumālie lelei pē Hou'eiki, ko au 'oku ou faingata'a'ia taha 'i mu'a ni ho'omou feme'a'aki. Kuo u pehē ke tau 'unu. Tau hoko ki he Vouti Fika 9, ko e Potungāue Pa'anga Hū Mai ia mo e Tute. Kau eni he to e Vouti 'oku to e mahu'inga ange ia. Me'a mai.

Fakama'ala'ala he Vouti fika 9

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea pea mo e Fale 'Eiki. Mālō 'Eiki Sea e pukepuke

‘a e melino hotau Fale ni, laumālie lelei ka tau. Ko e to e Vouti pāpela mo eni ‘e taha ‘Eiki Sea. Ko e Vouti eni ‘a e Potungāue ‘oku ne fua ia ‘a e kavenga mafasia e fonua he tākaki e sēniti ‘e taha mo e koini kotoa pē ‘a e fonua ‘o fakatatau ki he mafai kuo fakamafai’i ‘e he Konisitūtone mo e Laó ko e ‘uhinga ke fua ‘aki ‘a e ngaahi sevesi pea mo e ngaahi fatongia ‘oku fai he Pule’angá ko e ‘uhinga ko e langa ‘o e fonua ‘i he ako, ‘i he mo’ui lelei, ‘i he ngōue, ‘i he toutai, ko e langa *Infrastructure* mo e ngaahi langa kotoa pē ‘Eiki Sea. Ko ‘etau veesi folofola ena ko Loma 13: 6-7; pea kuo u tui ‘oku mou me’a hifo pē ki ai. Mou laulau he ko e veesi ia ‘oku fai ki ai ‘a e fakamā’unga ko ē ‘o e Potungāue ko eni ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea, ko e palani ngāue ko eni ‘a e Potungāue ko eni ki he ta’u ‘e 3 ko eni, ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a lalahi ‘oku ou fie fakahoko atu ki he Fale ‘Eiki ‘Eiki Sea. Fakamālō ki he ngaahi ngāue kotoa pē kuo fai mai mei he kuo hili. Kuo lava ‘o langa pea huufi pea na’e kakato eni ‘a e ta’u ‘e taha ‘Eiki Sea ‘a e fale ke hiki ki ai ‘a e Kasitomu, ‘a ia kuo ‘osi fakahuafa He’ene ‘Afio ko Fe’aomoengalu. Ko e hingoa mālie foki eni ‘Eiki Sea e Fe’aomoengalu. Tau anga pē tautolu ia he lea ngāue ko eni ko e lea pē ko e fe’ao, ko e feohi, pea ko e ngalu ko e taimi ia ko ē ‘oku pā mai ai e fisi’inaua pea ha’u ‘o ngata he ‘ulu’ulu fonua pea ko e ngalu ia. Fa’a lea ‘aki pē ia pea mei he kau folau pea mei he Funga Fonua. Na’e ‘i ai e vaka ‘o e Pule’angá, ‘i he’eku manatu na’e fakahuafa ko e Ngaluta’ane. Ko e taimi ko ē ‘oku fai ai e folau ki motu pea ko e taimi ‘oku a’u ai ki he mui fonua, pea ‘oku fa’a ui pē ia ko e muihopohoponga ‘ā ē ‘o Niutōua. Pea ko e ngaahi peaukula pea mo e peautā ko ia, pea ko e peau ta’ane, pea fakahingoa ai e vaka ko eni ko e Ngaluta’ane ‘Eiki Sea. ‘Oku pehē pē ‘a e faka’uhinga ...

<003>

Taimi 1050-1055

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ...mo e fakakaukau ki he tu’u ‘a e Potungāue ko eni mo e ngaahi pole ‘o e ngaahi kuonga ‘oku fe’ao mo ia ‘i he ngalu ‘o e ‘aho. Ko e fu’u ngalu ko eni ‘oku hake fakamāmani lahi ‘Eiki Sea ‘a e KŌVITI-19, ‘oku ‘ikai fakangatangata pē ia ki he tahi Saute, ‘oku fakamāmani lahi. Ko e fonua kotoa pē tatau ai pē lahi mo e si’isi’i, tu’umālie mo e masiva ‘oku a’u atu ki ai fu’u mafi ia ko eni ‘o e KŌVITI-19. Pea ko e uesia ‘o e fu’u mafi ko ia ‘Eiki Sea ‘oku ne uesia lahi ‘a e fonua, ‘i he lahi ‘o e silini ‘oku lava ke tākaki mai ‘e he Potungāue ko e ‘uhingá ko e fefakatau’aki. Pea pehē ki he ngaahi tukuhau ‘oku tākaki ‘e he ngaahi tukuhau fakalotofonua, ‘a e ngaahi kautaha, kae’uma’ā foki ‘Eiki Sea ‘a e ngaahi tukuhau kehekehe.

Ko e kaveinga ngāue ‘a e Potungāue ‘Eiki Sea kei tu’uma’u pē ia mo e vīsone fakatatau ki he lao pule’i ‘o e Kasitomu mo e Potungāue Tānaki Pa’anga, ke tākaki ‘a e pa’anga kuo tu’utu’uni fakalao ‘e he Laó ke tākaki ko e ‘uhingá ko e ngaahi fiema’u ‘a e fonua. Ko hono ua ke malu’i ‘a e kau’āfonua mei he fakahū mai ha ngaahi koloa ta’efakalao kau ai ‘a e talatala mahaki, me’atau kasa, mo e hā fua, pea ‘oku kau ai pea mo e tangata, ha hū ta’efakalao mai ki he fonua ni ke malu ‘a e fonua.

Fuofua taimi he ta'u 'e nima ke holo ivi t'ānaki tukuhau e Potungāue koe'uhi ko e COVID

Pea ko hono faka'osí 'Eiki Sea ke tokoni'i mo faka'ai'ai 'a e fefakatau'aki fakamāmani lahi. 'I he kongā ko ia 'o e malu'i ko eni 'o e t'ānaki pa'angá 'Eiki Sea, toki lave ki hono fakaikiiki, ko e ta'u ko eni 'Eiki Sea ta'u 'e nima kuo 'osí, Potungāue ko eni, na'e te'eki ai ke tō lalo talu mei hono t'ānaki 'ene tāketi 'i he ta'u, meimei hulu 'aki pē ia si'isi'i tahá pē 10 miliona, vaha'a ko ia ki he 20 miliona 'i he ta'u fakapa'anga kotoa pē. 'Eiki Sea, ko e toki 'uluaki ta'u eni 2019/2020, 'osi 'a e ivi t'ānaki pa'anga, maha pē 'a e tahi ia, 'ilonga 'a e fu'u mafí ia, pea 'oku tō nounou 'o hangē pē ha 'amanaki pea mo e kikite na'e fai 'o e ta'u fakapa'anga ko eni. Ko e mafí ko eni Sea pē ko hono mafí ko ia, 'e to e hoko atu pē ia 'i he 2020 mo e 2021. Pea 'oku 'amanaki 'a e Potungāue ia hangē ko e patiseti ko ē na'e fakahū mai ko e tō nounou ko ē 'i he 60 miliona ko ia ko e kongā lahi taha 'a e nounou ko ia 'Eiki Sea, ko e nounou ia 'i he t'ānaki pa'anga 'a e Potungāue ko eni. 'Isa, 'oku 'ikai Sea 'Eiki Sea ke pehē ai 'oku holo 'a e ivi ia 'o e kau ngāue, Potungāue ko eni ko 'enu fakahoko fatongia mo e *speed* 'oku nau lele 'aki, 'oku 1000 pē ko e holo pē mei ai 'o 1000, pea 'oku pehē pē ia houa 'e 24, lave'i 'a e kau ā fonua, t'ānaki pa'anga *promote* 'a e *trade* ngaahi ngāue ia 'oku vilovilo houa 'e 24 pē ia 'Eiki Sea.

Lahi ngaahi Lao ke fakahū mai ki Fale Alea kau Lao ki he mahu'inga lekooti ngāue fakatauhitohi

Ko e ta'u ni, ta'u kaha'ú 'Eiki Sea hangē ko ia na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisitā ki he Lao 'oku 'i ai 'a e ngaahi Lao 'oku felāve'i hagatonu mo e fakatonutonu ki he *Regulation* ko e 'osi pē eni 'Eiki Sea 'e fakahū mai, motu'a ni 'i ai 'a e fo'i Lao ai mahalo 'e 4, 'i ai 'a e Lao ai ko hono toki fakalelei'i ia pē ko hono fakafou 'a e Lao ki he t'ānaki pa'anga, *revenue*, he *Administration Act*. Ko e toki kakato eni 'a e ngāue monomono 'omai ke fe'unga pea mo e 'aho mo e taimi 'a e lao ko ia. Lao ko eni Sea 'oku ne 'omai ai mo e mafai fo'ou ki he Potungāue ke nau lava 'o fokotu'u ha me'a ngāue faka'elekitlōnika 'i he ngaahi pisinisi, ke nau lava 'o t'ānaki mo ma'u ai 'a e fakamatala ki he tukuhau fakatau kotoa pē 'oku t'ānaki 'i ha *outlet* pē ko ha falekoloa, falekai, ha pisinisi 'i Tonga ni. Sea, ko e fo'i Lao mahu'inga eni na'e lahi pē 'a e palopalema ...

<005>

Taimi: 1055-1100

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... He 'ikai ke... fakatauhi lēkooti ko e palopalema pē ia e ngaahi fonua langalanga hake 'a e tauhi lēkooti pea 'oku 'ilo'i pē 'e he potungāue kā ko e 'amanaki e potungāue 'e 'ikai ke to e si'i hifo 'i ai hono fakafuofua 'Eiki Sea ngalingali ko e fika ofi taha 'e lava e pa'anga hū mai fo'ou mei he tukuhau fakatau 'e ofi 'i he pa'anga 'e 2 miliona 'i he ta'u fakapa'anga hoko 'o 'ikai ke 'uhinga ia 'oku hiki e tukuhau fakatau ko e tu'u he taimi ni 'oku pēseti 'e 15 pē talu pē e kamata e ngāue ko eni mo e pēseti 'e 15. Kā ko e hiki ko eni 'oku makatu'unga pē ia 'i hono fakalelei'i fakame'angāue mo hono fakavia fakalao 'o e potungāue ke fakalelei'i hono fatongia ki he ngaahi sēniti 'oku t'ānaki mai.

Tokoni fakame'angāue mei Siaina ki hono sivi ngaahi uta koniteina

'I he ta'u ngāue hoko Sea 'oku 'i ai 'a e 'amanaki 'a e potungāue 'e ma'u mai e tokoni pea mei he *Republic* 'o Siaina 'a e fakafuofua ki he 20 miliona ko e ngaahi tokoni fakame'angāue eni 'Eiki Sea 'a ia ko e ngaahi me'asivi pē ko e *scanner* ne lava 'o sivi e *container* 'oku lele mai pē loli mo e *container* fou mai he *gate* lava ai pē ke sivi ai pē pea tuku atu ia pea mo e ngaahi *scanner* kehekehe ke lava 'o ngāue'aki he uafu ko e ngaahi tuku'anga koloa 'oku faka'atā pē ko e ngaahi fale pōnite pē 'oku ngāue'aki pea mo ngāue'aki foki 'i he mala'e vakapuna. Ko e ngāue ko eni 'Eiki Sea na'e fuoloa e ki'i ngāue ki ai mo e fengāue'aki mo Siaina pea kuo 'osi mahino mai eni 'e ma'u mai e me'angāue ko ia he ta'u kaha'u pea 'oku fai 'a e teuteu 'a e potungāue ki he 'elia mo e kau *staff* ke lava 'o fakahoko e ngāue ko eni. Ka lava e ngāue ko eni 'Eiki Sea 'o fakakakato ko e kau eni he fo'i nga'unu ma'olunga 'aupito ki hono fakafepaki'i mo hono malu'i e kau'āfonua ki he hū mai ko ē 'a e faito'o konatapu 'Eiki Sea. Founa pē 'e ua tautautefito ki he vaka tahi 'Eiki Sea 'e lahi taha ai 'a e fakamahamahalo'i 'oku hū mai ai 'a e faito'o konatapu, ko hono 'a 'au ko ē ha ki'i puha 8x4 pē ko ha ki'i puha 4x4 'isa na'a mo ha talamu ko e ngāue lahi fakamanavahē 'Eiki Sea pea he 'ikai ngata pē ai 'Eiki Sea 'oku fakahoko mai 'e Siapani 'oku 'i ai 'enau tokoni mai ki he fakataha na'e fakahoko pea mo e Minisitā ki he *Foreign Affairs* 'a Siapani pea mo e *JICA* te nau tokoni mai 'o 'omai 'a e kulī mavahe hūfanga he fakatapu ke tokoni ki he ngāue ko eni 'o fengāue'aki ai mo e kau polisi 'i uafu, 'amanaki e motu'a ni 'e a'u mai e tokoni ko ia fakataha mo ha tokotaha fale'i fakatekinikale ke tokoni ki he Potungāue Tānaki Pa'anga pea pehē ki Fale Pa'anga foki.

Me'angāue faka'ilekitulōnika tokoni 'a Nu'usila mo 'Asitelelia ke sivi ngaahi uta

Taimi tatau pē 'Eiki Sea 'oku fiefia 'a e potungāue mo e Pule'anga kuo loto lelei 'a Nu'usila mo 'Aositelēlia ke nau fakapa'anga 'a e *project* 'oku lau miliona 'Eiki Sea ma'a e Pasifiki 'oku kau ai 'a Tonga ni, kuo 'osi 'i ai hotau ngaahi fonua 'i he Pasifiki hangē ko Papua Niukini, ko Solomone, Vanuatu, Fisi kuo nau 'osi ngāue'aki 'a e me'angāue faka-*electronica* pē 'oku 'iloa pē ia 'i he *custom* ko e *executor system automatic system* ki hono *process* 'a e taimi ko ē 'oku 'omai ai e ngaahi koloa ki he fakafekau'aki. Ko e founa ngāue vave 'aupito eni 'Eiki Sea ko 'ene mavahe pē 'a e koloa ia mei he taulanga ko ē 'oku fakaheka ai 'oku 'omai faka'ilekitulōnika pē 'a e *manifest* ia 'o e koloa ki he taulanga ko ē 'oku 'alu ki ai. 'Oku te'eki ke tau mai 'a e vaka ia ki Tonga ni 'Eiki Sea kuo 'osi lava 'o *clear* 'a e koniteina ia 'i he founa ngāue ko eni ko 'ene tu'uta pē 'a'ana he uafu Kuini Salote pea 'atā tokoni lahi 'aupito 'aupito eni ia Sea ki hono faka'ai'ai mo tu'usi hifo e fakamole ko ē 'a e kau pisinisi 'i he ngāue ko eni 'Eiki Sea. Kuo 'osi kamata hono 'omai e kau mataotao ke kamata hono vakai'i 'a e ngāue ko eni pea 'oku 'i ai e 'amanaki 'a e Potungāue

...

<007>

Taimi: 1100-1105

'Eiki Minisitā Pa'anga : .. ko e ta'u ngāue ko eni 'oku hokó, ko e kongā lahi 'o e ngāue ko eni kuo lava fakakakato. Pea ko e taha pē foki ia e fiema'u ki he me'angāue ko eni, ke fakalelei'i mo langa ha fale fo'ou ma'á e Potungāue, pea kuo lava ia hangē ko ia ne u lave ki ai 'anenaí 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā, sai pē ke tau si'i mālōlō ka ke toki me'a mai 'anai 'o hoko atu. Tau mālōlō.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<008>

Taimi: 1120-1125

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato, Lord Tu'i'āfitu ki hono me'a'anga)

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki mālō ho'omou laumālie, kei toe pē taimi 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga. 'Osi pē ia 'oku 'atā leva ke fai ha feme'a'aki. Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea Kōmiti Kakato pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti 'Eiki Sea. Fakamālō atu ki he faingamālie pea ko u tui ko e ki'i miniti 'e 30 ko eni 'Eiki Sea 'e lava lelei ai pē mo e vouti ko eni. Hangē pē ko e fakahoha'a na'e fai atu kimu'a lahi e ngaahi fatongia kehekehe 'Eiki Sea 'oku tau tokanga ki ai pea 'oku mahu'inga 'aupito. Pea ko u 'osi lave 'Eiki Sea ki he fakalukufua ko e ki'i taimi ko ē te u lave ai ki he patiseti 'e si'isi'i 'aupito pē 'Eiki Sea he 'oku mahino pē ia. Te u tokanga au 'Eiki Sea ki he ngaahi Lao 'e fakahū mai 'i he 'osi ko eni 'a e 'Esitimetī ka 'oku 'i ai 'ene uesia fakapa'anga pea 'oku 'osi fakahū ia ke kau 'i he 'esitimetī ko eni 'Eiki Sea.

Fakama'ala'ala he Patiseti e Potungāue Tānaki Pa'anga Hū Mai

Ko e patiseti ko ē 'a e Potungāue angamaheni patiseti ngāue 'Eiki Sea 'oku ki'i holo hifo pē ia mei he pa'anga ngāue ko ē e ta'u ngāue ko eni. Ko e patiseti ki he pa'anga hū mai 'oku holo lahi 'aupito ia mei he 'osi ko ē hono *revise* e 'esitimetī 'o e ta'u fakapa'anga ko eni fakafehoanaki ia pea mo e 'esitimetī pē ko e *forecast* ki he 20/21. 'Oku holo lahi 'aupito ia 'Eiki Sea pea ko e 'uhinga lahi pē ia ko e uesia 'o e fefakatau'aki, 'oku 'atā pē foki 'Eiki Sea pea kuo, neongo e 'a e *COVID-19* ia ka 'oku tau mai pē 'a e vaka uta koloa ia.

Ka ko e tutē mo e pa'anga ko ē 'oku tānaki 'Eiki Sea 'oku fakatefito ia he lahi 'o e koloa 'oku 'omaí pea mo e mahu'inga ko ē 'o e koloa 'oku 'omaí. Ko e tute ko ē 'oku hilifaki 'oku fika'i ia 'i he mahu'inga ko ē 'o e koloa fakataha hono feleti mai mo e mahu'inga e koloa 'o tū'uta 'i uafu toki hilifaki leva ai e ngaahi tukuhau ko ia 'oku hilifaki. Pea neongo 'oku hokohoko mai pē tau e ngaahi vaka uta koloa ia ka ko e ngaahi koloa ko ē 'oku 'omaí 'oku 'ikai ke lahi 'oku holo 'aupito e voliume 'Eiki Sea. Pea ko u tui ko 'ene tu'u pehē ki he kaha'ú 'e kei hokohoko atu pē ia 'i ha ngaahi māhina pea te ne uesia lahi leva 'a e pa'anga 'oku tānaki he, mei he tukuhau.

Ko 'ene holo ko ē 'a e koloa 'Eiki Sea 'oku holo ai mo e ivi ko ē 'o e tānaki pa'anga 'a e ngaahi pisinisi taautahá pē ko e *private sectors*. Pea ko e tukuhau leva ko ē neongo 'oku kei tu'uma'u pē tukuhau ia ko ē 'oku fa'a 'i ai kae holo leva e pa'anga 'oku tānaki mai mei he tukuhau fakataú mo e tukuhau'i 'o e ngaahi tupu 'oku ma'u he ngaahi kautaha ko iá 'i he ta'u ngāue 'Eiki Sea. Ko e Potungāue ko eni 'oku ...

Taimi: 1125-1130

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ... fai hono to e fokotu’utu’u fo’ou ngaahi va’a fo’ou. ‘A ia kapau te mou fakatokanga’i he Patisetí ‘oku ‘i ai e ngaahi va’a ‘oku noa ka ‘oku fai pē ia ‘i loto pē ‘aki ‘a e pa’anga ngāue pē ko ē ‘a e potungāue. Pea ko u tui ko e ngaahi mōtolo lelei eni ke ngaue’aki he ngaahi potungāue kehé ke lava pē ‘o ngāue’i ‘aki e silini ko ē ‘oku ‘oatú ke fakahoko e ngaahi misiona ngāué kae to e ki’i fakamahu’inga’i ange e ngaahi fatongia mahu’inga. Pea kau ai foki mo e ngaahi ngāue langa ngāue fo’ou ‘a e potungāue ke fakahoko.

Vahea 1 kilu ke tokoni faka’ai’ ai kakai e fonua ki ha ngaahi fakamatala ‘e tokoni hono tau’i faito’o konatapu

‘Oku ‘i he Patiseti ko ē ki he fakamolé Sea ‘oku ‘i ai e pa’anga ‘e 1 kilu ai. Ko e pa’anga ‘e 1 kilu ko ení ‘Eiki Sea ‘oku vahe’i ia ke tokoni ki hono faka’ai’ ai ‘o e kakai ‘o e fonuá ka ‘i ai ha taha ‘oku ne fiema’u ha fakamatala pē ko ha ngaahi fakamatala pē sio pē ha fua e ngaahi me’a ko iá felāve’i pea mo e faito’o konatapu kuo ‘osi fokotu’u e laini telefoni mo e houa ‘e 24 e potungāué ke nau fetu’utaki hangatonu ki he potungāué. Pea ‘oku toki fengaue’aki e potungāué pea mo e kau polisí pea kapau ‘e fai e ngāue ko iá ‘o ma’u e ngāue ko iá ko e faito’o konatapu pea ‘oku ‘oange leva e ki’i pa’anga me’a’ofa. ‘A ia ‘oku hangē hano faka’ai’ ai pē ‘a e kakai ‘o e fonuá pea ‘oku kau pē foki ai mo e kau ngāué ‘Eiki Sea. Ko e malu’i ko ē ‘o e fonua ke malu pea mei he faito’o konatapu ko u fie fakamanatu pē heni ‘Eiki Sea ko e fatongia ia ‘o e Tonga kotoa pē. ‘Oku ‘ikai ko e fatongia pē ia ‘o e potungāue ko ení pea mo e kau polisi. Ko hono malu’i hotau fonuá ko e fatongia ia ‘o e Tonga kotoa pē. Pea kuo tau kina he ‘īsiū ko ení ‘Eiki Sea ka ‘oku mea’i pē ia he kakai ‘a e ni’ihi ko ení ‘oku nau pā’usi’i ‘a e Lao pea mo fakalavea’i ‘a e to’utupú ‘i he ngāue pea mo e nunu’a kovi ‘o e faito’o konatapu.

Mahu’inga fakapa’anga tukuhau kuo faka’ata he Pule’anga he ngaahi ‘uhinga kehekehe

Ko e ngaahi tukuhaú ‘Eiki Sea. Ko e kātoa e mahu’inga ‘o e ngaahi tukuhau pē ko e mahu’inga ia ‘o e tukuhau na’e tonu ke totongi pē tānaki he Pule’angá ka ‘oku faka’atā he Pule’angá ‘i he ngaahi ‘uhinga kehekehe. Fakatātā, ko e ngaahi *project* tokoni mai ko ē ki Tonga ní mei he ngaahi va’a fengaue’aki ‘oku kau ia ‘i he fatongia ‘o e Pule’angá ke fengaue’aki pea mo e ngaahi kupu ko ení ke to’o e tukuhaú he taimi ‘oku tu’uta mai ai ‘a e ngaahi koloa ko iá ki he taulangá. Ua e fakatātā, ‘oku ‘i ai e ngaahi tukuhau ‘oku hanga he Pule’angá ‘o to’o ko e ‘uhinga ko e tokoni’i ‘a e kakai ‘o e fonuá pē ko ha sekitoa ko e ‘uhingá ko e tokoni ki he langa faka’ekonomiká. Fakatātā, ngaahi ngoue mo e ngaahi me’angāue ki he ngoué *tractor*, palau hā fua. Ngaahi ngāue fakatoutai ‘oku faka’atā he Pule’angá ‘a e tukuhau tuté pea mo e tukuhau fakataú ko e hā hono ‘uhingá? Ke tokoni’i e kakai ‘o e fonuá ‘i he langa fonua ko ē ‘oku faí.

Ngaahi koloa mo e ngaahi *project* ‘a e ngaahi *community*. Ngaahi me’a fakakulupu ki he langa hake ‘o e nofo faka-*community* ‘oku faka’atā mo ia. Ko e lisí ‘Eiki Sea ‘e fu’u lōloa he’eku fakamatala ka ‘oku ‘osi fai pē he potungāue ‘a e potungāue honau fatongia fakauike hono, polokalama letiō mo e *T.V* hono fakahoko ke mea’i he kakaí. Ko e faka’atā fakamuimui ‘Eiki Sea ko hono faka’atā he Pule’angá ‘a e tute ‘o e me’atokoni mo e ngaahi naunau faka’api ‘oku ‘omai

mei muli ko e ‘uhinga ko e KŌVITI-19. Na’e ‘osi tali eni ‘Eiki Sea he Pule'angá ke ngata ‘i he ‘aho 30 ‘o e māhina ni ka ko e ‘uhingá ‘Eiki Sea ‘oku kei lolotu pē mafi e KŌVITI-19. ‘Oku to e loto lelei ai ‘a e Pule'angá fakalōloa ‘a e polokalama ko eni ‘o ...

<002>

Taimi: 1130-1135

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ... toki ngata ia ‘i he ‘aho 31 ‘o Tīsema, 2020. Taimi tatau pē ‘Eiki Sea, ko e ngaahi koloa ki he langa fakafo’ituitui, faka’atā mo ia ‘Eiki Sea ‘o ‘ikai ke fakangatangata pē ‘Eiki Sea ki he fa’ahinga na’e uesia ‘e he matangi fakatalopiki. ‘Oku faka’atā fakalukufua ‘eni ia ki he kakai ‘o e fonua. Ka ‘i ai ha taha ‘oku fie langa hano ki’i fale nofo’anga, faka’atā ‘e he Pule'angá, ko e tokoni ia ‘a e Pule'angá. Ke fakapapau’i ‘oku lava e ngaahi langa ko eni ‘o fakahoko pea ‘oku ‘i he tu’unga fefeka mo sai ke mātu’uekina ‘a e ngaahi ha’aha’a ‘o natula. ‘Oku toki fakangata eni ‘Eiki Sea ki he ‘aho 31 ‘o Tīsema ‘o e 2020.

Sea, ko e kātoa ‘o e ngaahi faka’atā ko eni ‘Eiki Sea, na’u ‘osi lave pē kimu’a ‘i he ngaahi tokoni ‘oku fai ki he toutai, ki he toutai lōloto pehē ki he ngaahi *community* ki he lolo, ki he vai mo e ‘uhila. ‘Oku kei fai ‘a e ngāue ki he tīsolo ki he ngaahi palau, ka ko e kātoa e ngaahi mahu’inga ko ia, ‘oku to’o atu ai ‘a e pa’anga ‘e 65 miliona fakafuofua, ko e pa’anga lahi eni e fonua. Kapau na’e tānaki he ‘ikai ke ‘i ai ha *deficit* ia.

Tukuhau tānaki mei he tapaka

Ko e me’a hono ua ‘oku ou fie lave ki ai ‘Eiki Sea, ko e tapaka. ‘Oku tui ‘a e Pule'angá pea ‘oku nau pou pou’i ‘a e ngaahi kaveinga ngāue kuo lele mai e fuká pea mo e ngaahi Pule'angá kimu’a hono teke mo fakamahu’inga’i ‘a e mo’ui lelei ‘a e kakai ‘o e fonua. Ko hono fakalea ke to e mahino ange, ko hono tau’i ‘a e mahaki ko eni ‘oku ‘ikai ke pipihi, hangē ko e suka, ko e fu’u sisino pea mo e ngaahi me’a pehē ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ngāue’aki leva ‘e he Pule'angá ‘a e ngaahi *policy* ‘i he tukuhau ke teke e fakakaukau ko eni. ‘Eiki Sea, ‘oku kau atu ‘a Tonga ni ‘i he fakafehoanaki fakamamani lahi ‘i he fika mā’olunga ‘aupito ‘i hono pou pou’i ‘e he Potungāue ‘a māmani, Mo’ui ‘a e *WHO* ‘i he ngāungāue ‘enau ngāue’aki ‘a e *policy* ko eni ki hono tau’i ‘o e tapaka.

Ko e fakafuofua ki he silini ‘oku ma’u mai ‘e he tapaka ‘Eiki Sea ‘i he ta’u fakapa’anga ko ‘eni, ‘oku fe’unga ia mo e pa’anga ‘e 13.9 pē ko e 14 miliona. Ko e ngaahi ta’u kimu’a ‘Eiki Sea, ko e pa’anga na’e ma’u mei he tapaka, na’e ‘i he 25 ki he 30 miliona. Ka koe’uhi ko e ngaahi ta’u ko eni ‘e 5 kuo tau situ’a mei ai, na’e meimei hiki ma’u pē he ta’u ngāue, ta’u fakapa’anga kotoa pē. Ta’u kuo ‘osi na’e ‘ikai ke hiki ‘a e tapaka ka na’e tukuhau’i ai e tapaka Tonga.

Ko e fokotu’utu’u ko ē ki he tapaka Tonga ‘Eiki Sea. Ko e tukuhau ‘oku ngāue’aki he taimi ni ‘oku pehē ni. Ko e tokotaha ko ē ‘oku tō tapaka, ‘alu ‘o fua ‘ene tapaka ki he kautaha ko eni ‘oku nau ngaahi e tapaka ‘aki e tapaka Tonga. Totongi ange leva ‘e he kautaha ko ia ‘a e pa’anga ‘e 100 ki he kilo. Totongi mai leva ‘e he kautaha ki he Pule'angá ‘a e pa’anga ‘e 200. ‘A ia ko hono fakalea mahino ko ē ‘e taha ‘Eiki Sea, ko e motu’a ko ē ‘oku tō tapaka ‘oku si’isi’i ia kae lahi e ‘inasi ‘o e Pule'angá. Pea kuo kamata leva ke ō ‘a e kau tō tapaka ia, ‘o kamata ke si’isi’i ange ka ko hono tokolahi leva mo e ni’ihi ia ‘Eiki Sea, ‘oku mea’i pē Hou’eiki mo e kakai ‘o e fonua. Nau to e ō nautolu ‘o to e ‘ai ‘o ki’i fakamovetevete, fanga ki’i pekete iiki, pa’anga ‘e 5 pa’anga ‘e

10 ‘o fakatau atu ai ‘enau tapaka Tonga pea ‘oku lahi ange ai ‘enau seniti ia ‘a nautolu ‘oku ma’u. ‘I he taimi tatau pē, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘inasi ia ‘o e Pule’angá ‘i he fakatau fakamovetevete ko ia.

Ko e liliu ko ē ‘oku fai, ‘oku ‘omai ki he Lao ki he ta’u fo’ou 20/21 ‘Eiki Sea, ‘oku fulihi e fo’i ‘ekuasi ko ia. ‘Alu atu e motu’a tō tapaka, totongi ange ‘e he kautaha ko ē ‘oku nau fakatau ‘a e tapaka, ‘ange e 200 ma’a e motu’a ...

<003>

Taimi 1135-1140

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ...ngoue, he ko ia na’e ‘alu ko ē ‘o fakahoko ‘a e fatongia ngoue, kae totongi mai pē ‘a e pa’anga ‘e 100 ma’a e Pule’angá ‘Eiki Sea. Ko e fokotu’utu’u ko ení ‘Eiki Sea te u ta’ofi leva mo fakasi’isi’i ange ‘a e to e ō ko ē ‘a e kau tō tapaka ‘o fakatau fakamovetevete ta’efakalao atu ‘i honau ‘api pē ko ha falekoloa ‘a e tapaká kae lava ke mahalo ‘oku sai ange ‘a e pa’anga ‘e 200 ko ē ‘oku ‘oatu ki ai, kae toki totongi mai pē ‘a e pa’anga ‘e 100. Pea ko e ma’u’anga pa’anga, pa’anga lelei ‘aupito eni ‘Eiki Sea, kā ko e fo’i faka’ai’ai eni ia ki he kau tō tapaka, neongo hono kovi na’e talamai ‘e he Potungāue Mo’ui. ‘Oku kau foki ‘a e tapaka Tongá ia ko e nikotini ko ē ‘i ai ‘oku ou tui ‘e toki fakamā’ala’ala mai ki ai ‘e he Minisitā Mo’ui Mālōlō kae’uma’ā ‘a e Minisitā ‘o e ‘aho. ‘Oku mā’olunga ange ia tokua ‘i he nikotini ko ē ‘i he tapaka ko ē ‘oku ‘omai mei tu’a pule’angá. Kaekehe, na’e fatu ‘a e *policy* ko eni fakatatau pē ia ki he lava ‘o fepoupou aki ki he ongo tafa’aki.

‘Oku ‘i ai foki ‘a e lao faka’ikonōmika ia ‘Eiki Sea ki he māketi felāve’i pea mo e totongi, ‘oku ‘i ai ‘a e ongo ivi ‘e ua ‘oku na fefusiaki pē naua ‘e toki a’u ia ki ha tu’unga ko hono to e hiki ‘ona ko ē ‘o e *price* ia pē ko e totongi ‘ikai ke ne uesia ‘e ia he ‘oku kei fakatau tapaka pē kakai ia, kā ‘oku ou tui ko ‘etau fononga atu ko eni te tau a’u pē ki ai ‘Eiki Sea. Ko e puha tapaka ko eni fakatātā *long beach* he ‘aho ni, ko e ‘osi eni ‘a e uike ‘e tolu mei heni na’e pa’anga pē ia ‘e 20, taimi ni ‘oku pa’anga ‘e 23, 24, te’eki ai ke hilifaki ‘a e tuté ia, he ‘oku ‘i ai mo e fokotu’u ‘oku ‘omai heni ‘Eiki Sea, ‘e hiki mo e tute pē ko e *excise*, ki he tapaka pālangi, ‘a ia ko ē ‘oku hiki mai, ‘a ia ‘oku fakatau mai mei tu’a pule’angá.

Ko e totongi lolotongá ki he tapaka pālangi, ‘oku pa’anga ia ‘e 600 ‘Eiki Sea ki he fo’i tapaka ‘e 1,000. Ko e fokotu’utu’u ko eni ‘oku ‘omai ke hiki ki ai ‘oku hiki ia ‘o pa’anga ‘e 780 ki he fo’i tapaka ‘e 1,000. ‘A ia ko hono uesia ko ē ‘e he totongi ko ē ‘o e tukuhau fakamovetevete atu ‘i he ngaahi falekoloa ‘Eiki Sea, Ko e fakafuofua ko ē ‘a e Potungāue ‘e ofi ia ‘i he pa’anga ‘e 28 pē 30 ki he puha tapaka, kā ‘oku ou tui ‘Eiki Sea, ko e fakamahino’i ia ki he fonua ‘a e ngaahi nunu’a kovi ko ē tapaka ‘aki hono hiki ‘o e totongi, pea ‘oku tau tui ‘e tokolahi ‘a e fa’ahinga te nau to e fakakaukau tu’o ua pē ‘oku fakapotopoto tukukehe ange lelei fakaēfo’ituitui, kā ko e ‘uhingá ko e tu’unga pa’anga hū mai ko ē ‘a e fāmili. Kaekehe, ko e filí foki ‘Eiki Sea, ‘oku fili tau’atāina ‘a e tangatá ia ki he me’a ‘oku loto ki ai. Fa’a ‘i ai ‘a e tukuaki’i ‘o pehē ko e founa kumi pa’anga pē eni ia ‘a e Pule’angá, ‘oku ou fie fakamahino atu ‘Eiki Sea, ‘oku lahi pē ngaahi founa kehekehe ia ‘oku ngāue’aki ‘e he Pule’angá, ko e kave’inga mo e taumu’a ko hono teke mo’ui lelei ‘a e fonua ‘a e kakai ‘o e fonua pea malu’i mo e to’utupu ke ‘oua te nau ala ki he tapaka, he ‘oku ‘i ai hono nunu’a kovi ‘ona ‘Eiki Sea.

Tukuhau ki he me'alele

Ko e tukuhau ki he me'alelé 'Eiki Sea. 'I he ta'u kuo 'osí 'i he'etau ngāue lolotonga ko ení 'Eiki Sea, ko e *policy* kimu'a 'i he ta'u ni, ta'u ngāue lolotonga ko eni ko e me'alele kotoa pē na'e 'ova hono motu'a 'i he ta'u 'e 10 na'e tuku hifo 'e he Pule'anga 'a e *excise duty* ai 'aki 'a e pēseti 'e 50. Na'e 'uhinga eni ia ko e lahi taha 'o e fanga ki'i saliate 'oku fiema'u 'e he kakai 'o e fonua, 'oku 'omai ia 'oku ta'u 'e 15. Ta'u 20, ta'u 28. Ko e 'osi pē ha ki'i māhina 'e tolu ia kuo hoko ia 'o hilihili'anga kulo 'i he ngaahi 'api. Kaekehe ko e ngaahi fanga ki'i motu'i me'alele foki ko ení 'Eiki Sea, 'oku 'i ai pē 'a e kakai 'o e fonua, ko e si'i ō atu pē ki muli 'o 'eva ki he fāmili pea nau me'a'ofa mai mo 'ena ki'i va'e, kā 'oku faka'ofa'ofa ia 'Eiki Sea.

Fokotu'utu'u Pule'anga kamata 'i Siulai 'ikai tali hu mai me'alele motu'a ange he ta'u 'e 15

Ko e sio ko eni 'a e Pule'angá ki he 'ātakai pea mo e palopalema ko ē 'i he ngaahi...

<005>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... felāve'i mo e veve mo e ngaahi me'alele ko ia 'Eiki Sea fokotu'u he Pule'anga 'e kamata mei Siulai 'e hū mai ki he fonua ni he 'ikai ke to e motu'a ange ia he ta'u 'e 15 kapau he 'ikai ke ke 'omai 'e koe ha me'alele ta'u 'e 16 pē 17 he 'ikai ke ngofua ia ke ke hū mai 'e 'i ai e tālānga 'oku pehē 'oku fu'u fakavavevave 'Eiki Sea, he ko e 'uhinga ko e lao ko eni 'e fakahū mai pea 'oku fiema'u ia ke kamata he 'aho 1 'o Siulai kā 'oku ou tui 'Eiki Sea ko e Pule'anga pē ia ke toki tuku atu ha ki'i fo'i māhina 'e tolu ke lava ke tau ngāue māmālie pē pea kapau 'oku 'osi 'i ai ha ngaahi me'a'anga veve ia kuo 'osi tō mai a'u mai ki he taimi ko ia 'e fakahoko pē 'e he potungāue mo e Pule'anga fengāue'aki ke lava ke faka'atā kaikehe ko hotau tala ia ki he kaha'u 'Eiki Sea. Pea mahalo na'e ki'i mei tolonga pē 'a 'etau ki'i motu'i saliate finemātu'a 'Eiki Sea kā ko e 'asinga ai e tu'unga mā'olunga 'oku 'omai ai pea mo e to e kovi ko ē 'a e hala pule'anga 'ikai ke 'i ai hano taimi 'o'ona kuo si'i mālōlō fakaenatula ai pē ia.

Holoki Pule'anga hono tukuhau'i me'alele

'I he taimi tatau pē 'Eiki Sea hono tukuhifo ko eni 'oku holoki he Pule'anga 'a e tukuhau ko ē me'alele holoki hifo ia ko e 'uluaki tukuhau'i hono *excise* ko ē me'alele taufetifo ia he mālohi 'a e misini pē ko e CC 'a ia 'oku fakatātā ko e 'uluaki holo mei he 1 ki he 500 'oku holoki mei he sēniti 'e 50 'e holoki hifo leva ia sēniti 'e 35 pea 'e fakaholoholo pehē ai pē 'o 'alu ki he'ene a'u ki 'olunga. 'Eiki Sea ko e pa'anga ko ē 'e mole mei he fo'i holoki hifo ko eni 'Eiki Sea 'oku ofi ia 'i he 2 miliona 'a e pa'anga 'e mole kapau na'e tukuhau'i pē 'i he founa angamaheni. Ko e anga ko ē hono fatu ko ē 'o e fakakaukau ko eni 'Eiki Sea 'oku kau 'i ha *policy* lelei ke lava 'o faka'atā ke tokoni'i 'a e ngaahi sekitoa ke pou pou'i 'a e ngaahi *policy* ngāue 'a e Pule'anga, taimi tatau pē kuo pau ke to e fakakaukau'i mo ha founa tukuhau ke lava 'o meimei ke ne tāmāte'i e pa'anga ko ē 'oku mole 'i he policy mo e fakahū *policy* ko ia lolotonga 'i he me'alele pē Sea. Ko e mole ko eni 2 miliona ko e pa'anga ngāue ia 'a e Pule'anga 'oku fiema'u tautautefito ki he taimi faingata'a ko eni.

Ko e tu'u ko ē 'o e māketi ko ē 'o e lolo 'Eiki Sea fakamāmāni lahi 'oku hisitōlia 'a e ta'u ko eni 'i he ngaahi fakamatala 'a e kakai 'oku nau muimui ofi ki he māketi ko ē 'o e lolo 'i he fefakatau'aki 'a e pa'ulu ko ē 'a e totongi 'o e loló he taimi ni pea 'oku mea'i pē ia he kakai. Ko e totongi 'o e penisini mo e tīsolo na'e pa'anga 'e 2 meimei pa'anga 'e 3 taimi ni he māketi he pausa pa'anga 'e 1 sēniti 'e valungofulu tupu. Sea ko e taimi lelei eni 'Eiki Sea ke to e hilifaki atu ai ko e ki'i sēniti 'e 10 ki he tukuhau ko ē 'o e lolo mo e tīsolo ke ne lava 'o tāmāte'i 'a e pa'anga ko ē 'oku mole 'i hono tukuhifo 'a e holoki 'o e me'alele hono 'omai, na mei fetāmāte'aki pē 'a e 'ū fika ko eni, 'a ia 'e tukuatu he nima to'ohema 'a e pa'anga 'e 2 miliona ke fakafaingofua'i 'a e hū mai 'a e me'alele 'a e kakai 'o e fonua taimi tatau pē tānaki e nima to'omata'u 'a e ki'i sēniti ko ē na'e tukuatu kapau 'oku lele holo pē koe Hou'eiki ki'i maha pea ki'i tu'u he 'oku kau pē foki ia he fakamālohisino 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ke te lele ma'u pē ka ko e taimi totonu eni 'Eiki Sea he 'oku tō lalo e totongi 'o e lolo 'oku mahino pē ia ki he Pule'anga kā 'i ai ha taimi 'e to e 'alu'alu hake 'a e totongi 'o e lolo hiki 'alu hake ki he pa'anga 'e 2 mo e tu'unga ko eni 'a ē ko ē na'e 'i ai kimu'a pea to e fakakaukau'i pē he Pule'anga ia 'oku 'ikai ko ha taimi totonu ia kā ko e 'oku 'i ai 'etau lea ko e me'a mo hono taimi pea ko e taimi eni 'Eiki Sea.

Kau ngaahi koloa felāve'i mo e mo'ui he faka'atā mei he tukuhau

'I ai pea mo e tokoni 'a e Pule'anga ki he ngaahi me'a fakafelāve'i mo e mo'ui pea 'oku 'osi faka'atā ia mei he tukuhau, tute pea mo e tukuhau fakatau ngaahi me'a kotoa pē felāve'i

<007>

Taimi: 1145-1150

'Eiki Minisitā Pa'anga : ... felāve'i pea mo e fanofanó mo e tauhi ke ma'á mo e hā fua 'a e ngaahi me'a ko iá. Pea 'oku 'atā ia ki he kau pisinisi, 'oku 'uhinga ia ke ne hanga 'o tokoni'i 'a e sīpinga mo'ui ke tau manako ki ai, 'o kau pē ia 'i he kongā 'o 'etau faka'ehi'ehi 'Eiki Sea.

Koloa sipi 'e a'u 'aho 1 Siulai 'ikai to e tali ke hū mai ki he fonua

Ko e me'atokoni Sea, 'oku kamata pea mei he 'aho 1 'o Siulai 'e 'ikai ke to e tali he fonuá ni, ke fakahū mai 'a e fa'ahinga me'atokoni 'oku ui ko e sipi. Ko 'eku lave pē ko ē ki he sipi 'Eiki Sea, ko u fakatokanga'i atu 'a e Hou'eiki ko ia kuo nau mohé, kuo 'i ai 'enau to e ki'i ake mai. Ka ko e 'uhinga pē ia 'Eiki Sea, kalasi kehekehe foki e sipi. 'Oku ai e sipi ko e alanga'i lami, 'oku 'i ai e sipi 'oku ui ko e *lamb chops*. 'Oku ai e sipi ia 'oku ui ko e *lamb neck*. Pea pehē, ko e tukuhaú 'Eiki Sea, ko e kongā kehekehe ko ē 'o e sipi, 'oku tukuhau'i kehekehe pē ia 'Eiki Sea. Ko e ngaahi sipi ia ko eni 'oku ou lau ki ai 'oku kanomate ko ē pea 'oku ifo ki he ma'u me'atokoni. To'o 'e he Pule'angá ia 'a e tukuhaú mei ai. Ko e fa'ahinga sipi ko eni 'oku ou lave au ki ai 'Eiki Sea, ko e sipi ko ia 'oku tau ui ko e (hūfanga he fakatapu) 'Eiki Sea ka u ngāue'aki pē 'a e lea mahino. Ko e me'a 'oku ui ko e fu'u fatafata'i sipi. 'A ia ko 'ene 'omai 'a'ana e fu'u kongā ko iá 'Eiki Sea (hūfanga he fakatapu), ko e fu'u fo'i ngako 'ata'atā pē ia. 'E kamata ia 'i he 'aho 1 ko ia 'o Siulai 'e ta'efakalao ia ke to e hū mai 'e ha taha ki he fonuá ni 'a e fa'ahinga sipi ko iá. Ko hono fika 2 Sea, 'oku ai e fa'ahinga sipi 'oku tui pē 'etautolu ko e kapakapa'i sipi. Ka ko e 'i he kalasi ko iá, ko e kapakapa'i sipi pē ko ē 'o e lamí 'oku talí. 'Oku 'ikai ke kau ai 'a e ngaahi fu'u sipi ia ko ē 'oku fu'u motu'á he

'oku fu'u ngako 'aupito pē ia, pea 'oku 'i ai pē hono fika faka-tukuhau 'o'ona ia Sea. 'Oku mea'i pē ia 'e he kau hū koloá. He'ikai ke to e tali mo e sipi ko iá ke fakahū mai ki he fonuá ni.

Sea ko e fakamā'opo'opo pē ia 'a e patiseti ko eni kuo teuteu ma'á e Potungāue ko ení, pea hangē ko e malanga na'a ku fai 'o kamata 'akí, 'oku uesia lahi 'a e pa'anga hū mai mo e tñaki pa'angá, ko e 'uhingá ko e mahaki *COVID*, pea ko e ngaahi *policy* ngāue ko ení mo e ngaahi Lao ko ení 'Eiki Sea, 'e fakahū mai pē ia he 'osi 'a e patisetí, pea kuo pau ke fakahū mai ia ke tali, he ko e kongia ia 'o e patiseti 'Eiki Sea. Toe pē 'a e 'aho ia 'e 9 'Eiki Sea, tonu ke 'ulingaholo hotau vaká 'Eiki Sea, hangē ko e me'a 'oku fai 'e he Minisitā Laó, toe Lao ia 'e 20 mo e ngaahi *Regulation*. Ko e ngaahi me'angāue ia 'oku fiema'u ki he Pule'angá ke tali, kae lava tukuange 'etau patisetí pea lava Pule'angá 'o folau pea fakahoko hono ngaahi fatongí ki he kakai e fonuá mo e langa fonua 'oku faí. Ko u fakamālō lahi atu 'Eiki Sea, 'i he faingamālie 'oku ke 'omai mo'oku, pea 'oku ou fokotu'u atu ai pē, tau tali e patiseti 'a e Potungāue Tñaki Pa'angá. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Me'a mai.

Māteni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea, fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō. 'Eiki Sea kae tukuange pē mu'a ha ki'i faingamālie ko hono 'uhingá ko e vouti ko ení ko e Tukuhaú Potungāue Pa'anga Hū mai mo e Tute pea ko 'ene pehē pē tukuhau, 'oku tautonu 'aupito ia ki he kakai, he 'oku to'o meiate kinautolu, pea 'oku mau kole atu 'a e faingamālie ko iá ke fai ha ki'i fakalavelave. 'Uluaki 'oku ou fakamālō lahi ki he 'Eiki Minisitā, 'i he to'o fatongia 'i he Potungāue ko ení mo e fakama'ala'ala 'oku fakahoko maí 'i he taimi faingata'a 'aupito. A'u atu 'eku fakamālō ki he *CEO* mo e kau ngāué Sea, 'i he'enu tu'u kalikali 'i he taimi faingata'a pehē ní, pea 'oku 'ikai ke fai ha hanu ia 'o kapau 'e fakahoko mai 'oku 'i ai ha ki'i tōnounou 'i he tñakí, pau ke pehē ia, vaha'a taimi ko ení, mālō 'enu kei tu'u 'o fai e ngāue ni, tñaki mai 'a e silini ke fakahoko 'aki 'a e ngāue 'a e fonuá.

Fehu'ia ngaahi vouti 'oku 0 pē he Patiseti e potungāue

'Eiki Sea 'oku ai pē ha fanga ki'i me'a, te u kamata pē mei ai kau toki faka'osi mai ki he ngaahi *policy* 'o e tukuhaú pē ko e *revenue policy* ko e kongia eni ne me'a mai ki ai, 'a e 'Eiki Minisitā. Ka 'oku ou ongo'i 'Eiki Sea, mahalo pē na'a 'oku ai pē ha liliu 'i he founa hono fakahoko mai e vouti ko ení ...

<008>

Taimi: 1150-1155

Māteni Tapueluelu: ko u kole au 'a e fakama'ala'ala ke ki'i faingofua ange pē ki he mātu'a ni kamata 'i he peesi 162. 162, 163, kau pē ki ai mo e 164 mo e 165. Ko e ngaahi vouti ko ia 'oku 0 kātōa. Ngaahi polokalama ko ia 'oku 0 kātōa ko u kole pē au ke ki'i tokoni mai angé 'a e 'Eiki Minisitā na 'oku ngali fetukutuku eni ia ki ha feitu'u ke ki'i fakama'ala'ala nounou mai pē ai ka u toki hoko atu 'e Sea kātaki, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea. Tapu pea mo e Sea pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'Eiki Sea, nau 'osi lave pē ki ai he'eku *briefing* 'oku 'i ai e fokotu'utu'u fo'ou 'a e ngaahi polokalama ko ē 'a e Potungāue ka 'oku fai 'aki pē ia 'a e pa'anga tatau pē ko ē 'oku vahe'i he patiseti. 'A ia ko 'ene 0 'oku 'uhinga 'oku to'o 'a e pa'anga ko ia 'o 'ave 'o fakahoko 'aki e fatongia 'e taha mo e va'a 'e taha 'Eiki Sea pē 'oku fakataha'i ka ko e *restructure* 'a e ngaahi polokalama ngāue.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. 'Eiki Minisitā ...

Māteni Tapueluelu: Mālō Sea. Sea ko e 'uhinga ia ko ē 'a e fakafehu'i ko hono 'uhinga kapau 'e, ko u faka'amu pē Sea 'oku 'ikai ke to'o e pa'anga 'o 'ave ki ha feitu'u 'e taha ka ko e fakataha'i e ngāue. Kapau 'e me'a e Hou'eiki ki he peesi 163 pea 'i he malu'i e kau'āfonua, *border management*. Ngāue kātoa ko ia 0. Pea ko e 'uhinga ia ko ē 'eku faka'amu 'Eiki Sea kapau pē 'oku 'ave ki ha feitu'u kehe ke nau fakahoko pē fatongia, ko e peesi 164 fakamālohi'i 'a e tauhi tu'utu'uni mo e Laó, *enforcement* 0 kātoa. 'Oku, ko e peesi 165 ko e tānaki fakamatala mo fetu'utaki, *information and communication technology*, 0 kātoa ia. Laó 'i 'olunga *legal* 0 mo ia. Ko e fakatotolo 'ilo *intel* 'i lalo pē he peesi ko ia 165 'oku 0 kātoa. Ko e 'uhinga ia e faka'amu Sea na 'oku 'ikai ke tu'usi e ngaahi va'a ko eni ka 'oku fakamā'opo'opo ngāue he 'oku kehe pē 'a e ngāue ki he *Revenue* pea mo e Kasitomu. Pea ko e va'a fakatotoló eni mo e tānaki fakamatala 'oku nau tokoni ko ē 'i he ngāue ki he *drugs* Sea 'oku ou fakatokanga'i hifo 'oku 0 kātoa 'a e ngaahi fokotu'utu'u mai ko ia. Kā na'e toki me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā fekau'aki mo e ngāue 'oku fai 'e he Potungāue Kasitomu Sea ko hono 'uhinga ko e tokanga'i ko eni 'o e *drugs* mo ha to e me'a pē 'oku ta'efakalao 'e hū mai ki he fonua ni.

Pea ko u faka'amu pē Sea 'oku 'ikai ke fakapekia 'a e ngaahi tafa'aki ko eni he ko e ma'u ko ē e motu'a ni 'oku faingata'a ia ke fakataha'i 'oku Lao kehe pē *Revenue* 'oku Lao kehe ē Kasitomu. Ko e ngāue ko ē 'oku fai ko ē he kau 'Ofisa Kasitomu he 'ikai ke lava ia he kau *Revenue*. Fakatātā Sea, kau 'Ofisa Kasitomu ko ē 'oku nau faifatongia 'i mala'e vakapuna 'ikai ke lava ha taha *Revenue* ia 'o pehē mai pē 'o hū atu ai 'oku Lao kehekehe ia. Pea ko 'eku faka'amu ia Sea he ko e fakatatau ko ē ki he ngaahi fika 'oku hā atu 'i heni ko e polokalama ko 'ene tu'u 0 ko ē 'oku 'uhinga ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ia ki he ngaahi va'a ko ia. Ko 'eku 'uhinga 'e 'ikai ke lava 'o fakamafai'i kinautolu ke nau ngāue. *Pens down* kātoa ia Sea fakatatau ki he tu'u 'a e mata'ifiká. Ka ko e fakatatau ki he palaní 'oku 'omai ko ē heni, Palani Ngāue 'a e Potungāue 'oku kau ai e ngāue ia 'a e ngaahi va'a ko eni kau ai e *drugs* he ko e *border control* 'oku 'i he va'a ia ko eni Kasitomu. Pea ko ia Sea 'oku ou fie taki 'a e tokanga ki ai 'oku 'i ai 'a e hoha'a lahi ia 'a e motu'a ni he ko u ongo'i 'e au ko e ngaahi va'a ko eni 'oku 'ikai ke 'i ai ha silini ia ke nau ngāue ai. 'Oku fakatafē ia ki ha feitu'u pē 'e taha ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ka u ki'i tokoni atu mu'a ki he Fakafofongá.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io. Me'a mai 'Eiki Minisitā. Fakafofonga. ... ho'omo ki'i fakamaama ko ena 'e to e 'i ai pē taimi 'a nai ko 'etau taimi, 'osi ia pea tau toki me'a mai ki hono to e fakakakato. Me'a mai 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti 'Eiki Sea. Ko e Lao ko ē 'oku Pule'i 'e he Potungāue ko eni 'Eiki Sea 'oku 'i ai e ongo Lao kehekehe 'e 2. Lao ko ē ki he Kasitomu ...

Taimi: 1155-1200

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ... mo e Lao ki he Tānaki Pa’anga Fakalotofonuá pea ‘oku ‘i ai e va’a ‘e ua ai ‘a ia ko e ongo va’a ‘e ua ko iá ‘a ia ko e *Custom* pea mo e *Revenue*. Neongo e kehekehe ko ē honau ngaahi fatongia ‘oku fakapatonu mai ko ē he Laó Sea ko e fe’unu’aki ko ē ‘a e kau ngāué ‘oku lava lelei pē ia. ‘Oku lava pē ‘o nga’unu pea mei he potungāue ko ē ‘o ako’i ai ‘o teu’i ai pea ‘oku lava, na’e ‘uhinga pehē pē ia ‘Eiki Sea. Taimi ko ē na’e fatu ai he potungāue ko ení hono fokotu’ú ‘uhinga ia na’e liliu ai ‘a e hingoa pea mo e ‘ū *post* ko ē ki aí ‘oku *Revenue Officer* kātoa pē ia. Tatau ai pē ia pe ‘oku ke ngāue he *Custom* pē ko e Tānaki Pa’anga Fakalotofonuá ko ho fo’i fatongia fakalaó ‘o ‘ou ko e tānaki pa’anga ‘a e fonuá. Pea na’e fa’u pē ia ke tu’unga pehē ke faingofua e *move* mei hē ki hē pea nau ako ai. Ko e pa’anga ko eni ko ē ‘oku hoha’a ki ai e Fakafofongá na’a ku lave pē ki ai ‘Eiki Sea. Ko e *border control* ko e fatongia ia mahu’inga ia. Ko e fokotu’utu’u fo’ou ko ení ‘oku fakataha’i ia e ngaahi kupu ko iá ‘o ‘i he tafa’aki pē ‘e taha.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e pa’angá ia Sea ‘oku ‘i ai pē ia ‘a e pa’anga ngāué.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia. Toki hoko atu ‘anai ka tau liliu ā ‘o Fale Alea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō ‘Eiki Sea.

Liliu ‘o Fale Alea

‘Eiki Sea: Mālō homou laumālie Hou’eiki. Kole atu ki he ‘Eiki Palēmiá ke me’a mai.

Kole ke toloi FaleAlea ki he Mōnite kaha’u ko e fakataha Kapineti e Pule’anga

‘Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu’ú na Sea pea tapu mo e Hou’eiki ‘o e Fale ni. Fakamolemole pē Sea ‘a e to e ki’i fakalōloa ko ení ka ko e kole atu pē ki he Feitu’ú na ke laumālie lelei pē mu’a kae tukuange mai mu’a ‘a e houa efiāfi ni ‘oku ‘i ai pē ngaahi me’a ‘oku fai ki’i Kapineti ke ki’i maau ‘emau ‘ū me’a ki ‘apongipongi he me’a ko ia ke felāve’i mo e *borders*. Ko ia ‘oku fai atu ai e kolé kae tukuange mai leva ki’i houa efiāfi ke mau feinga’i e me’a ko iá ke lava lelei. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Mālō ‘Eiki Palēmia. Hou’eiki ko ena ‘oku mou me’a pē ki he kole kuo fokotu’u mai mei he Pule’angá koe’uhí ko e ngāue makehe ki he *borders*. ‘E to e ‘i ai ha me’a Hou’eiki.

Māteni Tapueluelu: Sea.

‘Eiki Sea: Tongatapu 4.

Poupou ki he kole ‘a e Pule’anga ke toloi e Fale Alea

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’ú na ‘Eiki Sea. Sea kapau ko e Kapineti ko e tu’utu’uni pē

ia ‘a e Laó he ‘ikai ke lava e Fale Aleá ia ‘o fakataha he taimi Kapineti. Pea ko e tūkunga pē ia ‘oku ‘i ai Sea ka ko e faka’amú pē ko e ‘uhingá pē ko ‘enau Lao eni ‘oku fakahū maí ke tuku mai ha ki’i taimi. Mole ke mama’o ke pehē Sea ‘oku fai ha tuku tāupe e mātu’a ko ení ka ko e ngaahi *legit* ko e ngaahi fehu’i totonu pē ‘oku mau fie ‘oatu. ‘Oku mau pou pou pē ki he fokotu’u mai ‘a e Palēmiá kae kole atu pē ka tau a’u pē ki he uike kaha’ú pea faka’ata’atā kakato mai ko hono ‘uhingá ko e taimi. Pea ko u kole pē ‘Eiki Sea ko e me’a ē fekau’aki mo e *borders* ko u faka’amu pē Sea ko e me’a na’e fakahoha’a ki ai e motu’a ni ‘e fakapapau’i pē ‘oku ‘i ai ha fale’i fakalao mei he ‘Ateni Senialé Sea he ko e Patiseti ko e Lao. Mālō Sea.

Toloi Fale Alea ki he Mōnite kaha’u

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko u tui ‘oku faingamālie pē taimí pea ko u tui mahalo ‘oku mou ‘osi mea’i pē ‘e malava pē ke fakalōloa e houa ngāue ko eni e Fale ni koe’uhí pē ko e feme’a’aki he Patisetí. Kole atu pē ko e ki’i houa ko eni te tau toloi atu ki he uike kaha’u ‘i he efiāfi ní ‘e malava pē ke tau tānaki ki he uike kaha’ú ‘o ka fiema’u. Hou’eiki tōloi e Falé ki he 10 he Mōnite. Mou me’a hake ke tau kelesi.

Kelesi

(Na’e kelesi ai pē he ‘Eiki Sea, *Lord* Fakafanua.)

<002>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea